

JANINA CZYSZKOWSKA
ZDZISŁAW GROCHOWSKI
Instytut Ekonomiki Rolnej
Warszawa

OCENA DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ RSP W LATACH 1958—1962 W PORÓWNANIU Z WYNIKAMI GOSPODARSTW INDYWIDUALNYCH

Wstęp

Celem tego opracowania jest przedstawienie zmian zachodzących w ekonomice spółdzielni produkcyjnych w ostatnich latach oraz porównanie ich wyników produkcyjnych i finansowych z wynikami gospodarstw indywidualnych. W celu przedstawienia rzeczywitych tendencji zmian w spółdzielniach produkcyjnych należy w każdy roku porównywać dane z tych samych gospodarstw. Przeciętne wyniki wszystkich spółdzielni opracowywane corocznie przez GUS nie dają właściwego obrazu gospodarki spółdzielczej na skutek dużej płynności i zmian w liczebności spółdzielni w poszczególnych latach. W celu zapewnienia stałej zbiorowości, z ogólnej masy spółdzielni w 1962 r. wydzielono grupę spółdzielni powstałych przed 1956 r. Wyniki tych spółdzielni za szereg lat pozwolą na ocenę rzeczywistych tendencji zmian w ukształtowanych już gospodarstwach spółdzielczych. Jest to grupa około 800 spółdzielni, rok rocznie tych samych, stanowiąca około 60% ogólnej liczby spółdzielni w 1962 r. Drugą grupę stanowią spółdzielnie powstałe po 1956 r., liczba ich jest zmienna i tworzą one w każdym roku inną zbiorowość.

Pierwsza grupa spółdzielni, która jest przede wszystkim przedmiotem oceny, poza stałością składu, różni się od drugiej grupy długością okresu zespołowego gospodarowania. Spółdzielnie powstałe w latach 1948—1956 mają za sobą 7—14 lat gospodarowania — średnio około 11 lat. Spółdzielnie te w dalszej analizie będziemy nazywali dla uproszczenia spółdzielni „starymi”.

Spółdzielnie drugiej grupy, powstałe w latach 1957—1961, mają za sobą od 1 do 6 lat zespołowego gospodarowania — średnio około 4 lat. W opracowaniu będziemy je nazywali umownie spółdzielni „nowymi”.

Długość okresu zespołowego gospodarowania jest jedną z najistotniejszych cech decydujących o racjonalności produkcji i jej wynikach. Gospodarstwo zespołowe powstałe z połączenia drobnych gospodarstw indywidualnych wymaga co najmniej kilku lat, ażeby mogło stać się normalnie funkcjonującym organizmem. Wiąże się to zarówno z likwidacją małych działek uprawy i stworzeniem większych kompleksów o wyrów-

nanych stanowiskach, jak i z inwestycjami niezbędnymi dla stworzenia ośrodka gospodarczego i zorganizowania zespołowej produkcji zwierzęcej. Dlatego też wyniki spółdzielni w pierwszych latach zespołowego gospodarowania nie mogą być kryterium ich oceny i nie mogą być porównywane z wynikami gospodarstw indywidualnych, które są ustabilizowanymi, normalnie funkcjonującymi obiektami.

Spółdzielnie założone przed 1956 r. możemy uważać za już ukształtowane warsztaty rolne, a wyniki ich możemy porównywać z wynikami gospodarstw indywidualnych. Analiza obejmuje okres 5 lat, tj. od r. 1958 do 1962. Porównanie tych samych spółdzielni w czasie upoważnia do oceny kierunków zmian w produkcji RSP, nie wypaczonych przez zmianę masy badanych gospodarstw. Wyniki tych spółdzielni mogą stanowić dostateczne kryterium oceny społecznej efektywności spółdzielczej formy gospodarowania w rolnictwie polskim.

W opracowaniu będziemy porównywać wyniki spółdzielni starych i nowych w dynamice, co pozwoli na uchwycenie różnic w ekonomice spółdzielni już ukształtowanych i znajdujących się w stadium dochodzenia do nowej organizacji produkcji.

Podstawowym celem opracowania jest porównanie wyników spółdzielni starych z wynikami gospodarstw indywidualnych, a w miarę potrzeb również z grupami gospodarstw o różnym obszarze.

Spółdzielnia produkcyjna jako warsztat rolniczy obejmuje nie tylko gospodarstwo zespołowe, lecz również gospodarstwa przyzagrodowe. O produkcji i dochodach spółdzielców stanowią dopiero łączne wyniki tych gospodarstw. Dlatego też przy porównywaniu wyników gospodarstw spółdzielczych z gospodarstwami indywidualnymi przyjmujemy łączne wyniki gospodarstw zespołowych i przyzagrodowych. Natomiast dla zobrazowania dynamiki rozwoju RSP w czasie i przestrzeni będziemy rozpatrywać wyniki tylko gospodarstw zespołowych, a w pewnych wypadkach tylko przyzagrodowych.

Podstawowymi materiałami źródłowymi w niniejszym opracowaniu są dane masowe z jednostkowych sprawozdań rocznych RSP za lata 1958—1962 opracowane dla IER przez GUS, w rozbiciu na wyżej omówione dwie grupy. Uzupełnieniem tych danych są szacunki oparte na szczegółowych materiałach opracowywanych w Zakładzie Ekonomiki i Organizacji Rolniczych Spółdzielni Produkcyjnych IER (dotyczą one przede wszystkim produkcji działek przyzagrodowych, nakładów, świadczeń na rzecz państwa itp.). Dane o wynikach gospodarstw indywidualnych zaczerpnięto z opracowań Zakładu Ogólnej Ekonomiki Rolnictwa IER, „Wyników rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych” oraz roczników statystycznych GUS.

* *

*

Zanim przejdziemy do omówienia zagadnień szczegółowych, przedstawimy pokrótce różnice w stanie organizacyjnym spółdzielni starych i nowych, gdyż wyjaśniają one w pewnym stopniu dalej omawiane problemy.

W analizowanym okresie obserwujemy stabilizację, a w ostatnich dwóch latach nawet zmniejszenie się liczby spółdzielni produkcyjnych w kraju. Zmiany te nastąpiły głównie w wyniku polityki zmierzającej do

umocnienia spółdzielni racjonalnie gospodarujących i do rozwiązania spółdzielni słabych organizacyjnie, nie rokujących perspektyw rozwoju. W ciągu 5 lat powstało ogółem w kraju 793 spółdzielnie nowe, natomiast 1059 zostało rozwiązanych. W liczbie spółdzielni rozwiązanych 419 spółdzielni było założonych przed 1956 r. i stanowiło 33% liczby tych spółdzielni w 1958 r., natomiast 644 spółdzielni nowych, czyli około 61% spółdzielni powstałych po 1956 r. Dane te wskazują na szczególnie dużą fluktuację spółdzielni nowych, co tym bardziej potwierdza słuszność wyłączenia ich w analizie z ogólnej masy spółdzielni.

Rozmieszczenie spółdzielni w kraju, tak starych jak i nowych jest podobne, to znaczy, najwięcej spółdzielni istnieje na terenie województwa poznańskiego i bydgoskiego. Wśród spółdzielni starych spółdzielnie tych

Tabela 1

**Rozmieszczenie spółdzielni w 1962 r. oraz ich procentowy udział
w poszczególnych województwach**
(Stan liczbowy spółdzielni na 31. XII. 1962 r.)

Województwa	RSP ogółem		RSP stare		RSP nowe	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Polska	1342	100,0	790	100,0	552	100,0
Warszawa	109	8,1	59	7,5	50	9,1
Bydgoszcz	146	10,9	81	10,2	65	11,8
Poznań	366	27,3	255	32,3	111	20,1
Łódź	91	6,8	54	6,8	37	6,7
Kielce	65	4,8	50	6,3	15	2,7
Lublin	121	9,0	68	8,6	53	9,6
Białystok	16	1,2	9	1,1	7	1,3
Olsztyn	26	1,9	12	1,5	14	2,5
Gdańsk	41	3,0	22	2,8	19	3,4
Koszalin	15	1,1	8	1,0	7	1,3
Szczecin	32	2,4	14	1,8	18	3,3
Zielona Góra	23	1,7	4	0,5	19	3,4
Wrocław	70	5,2	16	2,0	54	9,8
Opole	60	4,5	21	2,7	39	7,1
Katowice	56	4,2	36	4,6	20	3,6
Kraków	41	3,1	32	4,1	9	1,6
Rzeszów	64	4,8	49	6,2	15	2,7

województw stanowią 42, a wśród nowych 32%. Ponieważ spółdzielnie tych województw są obszaroowo większe od pozostałych, udział ich w ogólnej liczbie spółdzielni ma wpływ na wysokość wskaźników całej grupy. W grupie spółdzielni nowych znacznie większy udział mają spółdzielnie na ziemiach zachodnich (spółdzielnie stare 8, nowe 24%). Rozmieszczenie spółdzielni nie jest jednak cechą, która rzutowałaby w zasadniczy sposób na zróżnicowanie wyników obu grup spółdzielni (tabela 1).

Istotna różnica między spółdzielniami starymi i nowymi zachodzi pod względem wielkości obszaru gospodarstwa. Spółdzielnie stare mają z reguły większy obszar niż spółdzielnie nowe. Różnica ta była szczególnie duża

w latach 1958—1959, ostatnio zaś na skutek rozwiązania spółdzielni najmniejszych, zrzeszających małą liczbę członków, przeciętny obszar spółdzielni nowych zwiększył się, a tym samym zbliżył się do obszaru spółdzielni starych (tabela 2).

Tabela 2

Przeciętny obszar spółdzielni oraz udział powierzchni RSP w poszczególnych województwach w powierzchni RSP ogółem w 1962 r.

Wyszczególnienie		Przeciętna powierzchnia ogólna ha			Udział powierzchni RSP poszczególnych województw w pow. RSP ogółem w %	
		RSP ogółem	RSP stare	RSP nowe	RSP stare	RSP nowe
Polska	1958	129,2	170,9	80,4	×	×
	1959	131,2	171,0	95,8	×	×
	1960	134,9	162,2	110,6	×	×
	1961	148,1	171,4	119,0	×	×
	1962	161,4	182,2	140,2	100,0	100,0
Warszawa		114,1	130,7	95,1	5,3	6,5
Bydgoszcz		159,4	188,4	123,2	10,6	11,0
Poznań		228,2	255,9	164,5	45,4	25,1
Łódź		104,4	111,9	93,4	4,2	4,8
Kielce		74,2	77,5	63,1	2,7	1,3
Lublin		116,1	121,4	109,2	5,7	8,0
Białystok		188,7	211,4	159,4	1,3	1,5
Olsztyn		210,5	216,0	205,9	1,8	4,0
Gdańsk		215,7	256,7	168,2	3,9	4,4
Koszalin		160,9	154,9	167,9	0,9	1,6
Szczecin		261,7	333,9	205,6	3,3	5,1
Zielona Góra		176,3	179,3	175,7	0,5	4,6
Wrocław		144,9	139,3	146,6	1,5	10,9
Opole		146,5	169,5	133,4	2,5	7,2
Katowice		114,0	127,8	88,9	3,2	2,4
Kraków		72,1	81,1	41,0	1,8	0,5
Rzeszów		133,9	159,9	52,3	5,4	1,1

Rozmieszczenie spółdzielni oraz ich obszar stanowią o udziale poszczególnych województw w ogólnej powierzchni spółdzielni.

Z danych tabeli 2 widzimy, że udział starych spółdzielni poznańskich stanowi prawie połowę (45,4%) powierzchni spółdzielni starych ogółem i te spółdzielnie przede wszystkim określają przeciętne wyniki produkcyjne spółdzielni całej grupy.

Większy obszar spółdzielni starych jest jednym z czynników umożliwiających im bardziej racjonalną gospodarkę i osiąganie lepszych wyników gospodarczych. O przewadze spółdzielni starych nad nowymi stanowi

także znacznie większa przeciętna liczba zrzeszonych rodzin i członków w spółdzielni. W okresie analizowanych 5 lat w spółdzielniach starych zmiany w tej liczebności są bardzo niewielkie, w przeciwieństwie do spółdzielni nowych, w których nastąpiła, zwłaszcza w ostatnim roku, znaczna poprawa i gdzie przeciętnie liczba zrzeszonych rodzin w spółdzielniach przekroczyła już określoną przez statut jako minimum liczbę 10 rodzin.

Obszar ziemi przypadający na 1 rodzinę (tabela 3) w spółdzielniach starych jest w analizowanym okresie niemal stały, waha się w granicach od 8,6 do 8,9 ha użytków rolnych. Natomiast w tym samym okresie w spółdzielniach nowych obszar użytków na 1 rodzinę wzrastał z roku na rok — od 7,9 do 10,2 ha i w rezultacie w latach 1961 i 1962 był większy niż w spółdzielniach starych. Dane te mają istotne znaczenie przy analizie dochodów rodzin spółdzielczych, bowiem o wzroście dochodów na rodzinę

Tabela 3

Liczba członków i rodzin przeciętnie na 1 spółdzielnię oraz obszar ziemi na 1 rodzinę w spółdzielniach starych i nowych

Rok	RSP stare			RSP nowe		
	liczba rodzin	liczba członków	powierzchnia użytków rolnych ^a na 1 rodzinę	liczba rodzin	liczba członków	powierzchnia użytków rolnych ^a na 1 rodzinę
1958	17,2	20,2	8,6	9,0	12,1	7,9
1959	16,9	20,1	8,7	9,5	12,8	8,7
1960	15,8	20,2	8,8	9,8	14,5	8,7
1961	16,6	20,3	8,8	10,1	14,0	9,8
1962	17,6	20,9	8,9	11,2	17,4	10,2

^a Zespołowych.

w spółdzielniach starych decyduje tylko wzrost produkcji, w nowych natomiast również wzrost obszaru ziemi na rodzinę. Przyczynę zmian w powierzchni ziemi na rodzinę w spółdzielniach nowych wyjaśnia udział gruntów Funduszu Ziemi w ogólnych gruntach spółdzielczych (tabela 4). Spółdzielnie nowe w znacznie większym stopniu niż stare korzystały z gruntów FZ. W 1962 r. w wyniku przyjęcia dodatkowych gruntów FZ do zagospodarowania, udział ich wzrósł o około 7%, podczas gdy w spółdzielniach starych utrzymał się na poziomie z 1961 r. Różnica ta z roku na rok pogłębia się. Zmiany w udziale gruntów FZ w spółdzielniach starych następowały raczej tylko w wyniku występowania członków z wkładem gruntowym i przystępowania członków bezrolnych. Spółdzielnie nowe mają stosunkowo więcej rodzin bezrolnych, jakkolwiek różnice te nie są duże i nie mają zasadniczego wpływu na różnice w poziomie produkcji i dochodów.

Struktura zasiewów

Porównując strukturę zasiewów w spółdzielniach produkcyjnych ze strukturą zasiewów gospodarstw indywidualnych trzeba oczywiście rozpatrywać łącznie zasiewy w gospodarce zespołowej i przyzagrodowej.

Powierzchnia gruntów ornych działek przyzagrodowych stanowi bowiem 6,1% całości gruntów spółdzielczych, przy czym w 76,6% zajęta jest pod uprawę ziemniaków, w 21,2% roślin pastewnych, w tym okopowych pastewnych 14,5% oraz w 1,8% pod warzywa.

Tabela 4

Struktura gruntów spółdzielni wg pochodzenia oraz udział rodzin bezrolnych w liczbie rodzin zrzeszonych ogółem

Rok	RSP stare				RSP nowe			
	grunty wnie- sione	PFZ	działki przyza- grodowe	procent rodzin bezrol- nych w liczbie rodzin ogółem	grunty wnie- sione	PFZ	działki przyza- grodowe	procent rodzin bezrol- nych w liczbie rodzin ogółem
1958	55,0	38,9	6,1	30,2	52,9	41,3	5,8	30,0
1959	51,7	42,4	5,9	32,0	47,7	46,7	5,6	31,6
1960	51,9	42,9	5,8	33,5	46,8	47,0	6,2	33,7
1961	49,9	44,6	5,5	34,3	46,9	46,7	6,4	34,7
1962	50,0	45,0	5,0	37,5	41,1	53,8	5,1	39,3

Gospodarka spółdzielcza w porównaniu z indywidualną wykazuje znacznie niższy udział zbóż i ziemniaków w strukturze zasiewów oraz wyższy udział roślin strączkowych na ziarno, przemysłowych i pastewnych, przy czym w spółdzielniach starych różnice te są znacznie większe niż w nowych.

Rozpatrzmy najpierw problem niższego udziału 4 zbóż w strukturze zasiewów. W spółdzielniach nowych powierzchnia zasiewów zbóż jest

Tabela 5

Struktura zasiewów w gospodarce spółdzielczej i indywidualnej w 1962 r.

(Grunty orne łącznie z sadami i ogrodami = 100)

Wyszczególnienie	Spółdzielnie produkcyjne		Gospodarstwa indywidualne
	stare	nowe	
Zbożowe ogółem	43,5	53,4	55,9
4 zboża	41,2	49,7	53,7
w tym: pszenica	9,9	8,5	8,3
żyto	17,5	26,1	31,3
jęczmień	7,8	6,4	3,7
owies	6,0	8,7	10,4
Strączkowe na ziarno	4,6	5,3	1,9
Ziemniaki	12,0	14,4	19,4
Przemysłowe	12,3	12,3	5,3
w tym buraki cukrowe	5,3	3,6	2,6
Pastewne	17,3	17,3	9,6

niższa w stosunku do gospodarki indywidualnej o 4 ha (na każde 100 ha gruntów ornych), zaś w spółdzielniach starych aż o 12,5 ha. Zmniejszenie powierzchni uprawy zbóż w gospodarce spółdzielczej w stosunku do indywidualnej następuje przy równoczesnym wzroście plonów zbóż, w wyniku czego globalna produkcja zbóż nie ulega obniżce. I tak, produkcja 4 zbóż na 1 ha gruntów ornych w spółdzielniach (zespołowych i przyzagrodowych łącznie) i w gospodarstwach indywidualnych wynosi:

w gospodarstwach indywidualnych	8,54 q
w spółdzielniach nowych	8,60 q
w spółdzielniach starych	9,06 q

Problem zmniejszania powierzchni zasiewów zbóż w miarę wzrostu plonów występuje bardziej wyraźnie w układzie czasowym. Świadczą o tym poniższe dane ze spółdzielni starych dotyczące zmian w powierzchni zasiewów 4 zbóż, w plonach z 1 ha i w globalnej produkcji zbóż w przeliczeniu na 1 ha zespołowych gruntów ornych w latach 1958—1962:

Rok	Udział zbóż w pow. zasiewów % ^a	Plon q/ha	Produkcja w q na 1 ha gruntów ornych
1958	53,6	17,5	9,4
1959	51,8	18,9	9,8
1960	48,2	19,1	9,2
1961	47,4	20,3	9,6
1962	43,9	22,0	9,6

^a W stosunku do zespołowych gruntów ornych.

Jak widzimy, w okresie 5 lat udział 4 zbóż w powierzchni zasiewów zmalał o 9,7%, produkcja natomiast pozostała na tym samym poziomie.

Również w wewnętrznej strukturze zasiewów samych zbóż występują poważne różnice pomiędzy gospodarką spółdzielczą i indywidualną, a mianowicie, w gospodarce spółdzielczej jest znacznie niższy udział żyta i owsa, wyższy zaś jęczmienia i pszenicy. Niższy udział owsa w strukturze zasiewów i w wewnętrznej strukturze zbóż w spółdzielniach produkcyjnych wynika z mniejszego zapotrzebowania na pasze dla koni (w gospodarstwach indywidualnych 15,1, w spółdzielczej natomiast 5,7 koni na 100 ha użytków rolnych). Jeśli powierzchnię uprawy 4 zbóż przyjąć za 100, to w gospodarce indywidualnej powierzchnia pszenicy i jęczmienia wynosi zaledwie 22,3%, w spółdzielniach zaś starych (w dalszym ciągu tylko tę grupę spółdzielni będziemy porównywać z gospodarką indywidualną) 42,9%.

Wyższy udział pszenicy i jęczmienia w strukturze zasiewów zbóż w gospodarce spółdzielczej jest również jednym z czynników wpływających na wzrost przeciętnych plonów 4 zbóż, bowiem plony tych dwóch roślin są znacznie wyższe niż żyta i owsa, a mianowicie: przeciętne plony pszenicy i jęczmienia w spółdzielniach w 1962 r. wynosiły 25,2 q, zaś żyta i owsa 19,6 q, w gospodarce indywidualnej odpowiednio 19,3 i 15,0 q. Gdyby w spółdzielniach przy tych samych plonach poszczególnych zbóż, wewnętrzna struktura uprawy tych zbóż była taka jak w gospodarstwach

indywidualnych, to przeciętny plon 4 zbóż wyniósłby 20,8 q, a więc byłby o 1,2 q niższy od plonu rzeczywiście uzyskanego.

Wyższy udział pszenicy i jęczmienia w zasiewach 4 zbóż wpływa również — w wyniku wyższych cen tych zbóż — na wzrost przeciętnej ceny 1 q zbóż, a mianowicie, licząc według cen ponadobowiązkowego skupu państwowego przeciętna cena 1 q zbóż w spółdzielniach wyniesie 265,6 zł, natomiast przy takiej samej strukturze 4 zbóż jak w gospodarstwach indywidualnych cena ta wyniosłaby 245,1 zł, a więc byłaby o 20,5 zł niższa.

W wyniku wyższych plonów i wyższej jednostkowej ceny zbóż, wartość produkcji zbóż z 1 ha użytków rolnych — mimo ograniczenia powierzchni ich uprawy w stosunku do gospodarki indywidualnej — jest w spółdzielniach wyższa, mianowicie wynosi ona 2407, w gospodarstwach indywidualnych natomiast 2100 zł.

Powierzchnia uprawy ziemniaków w gospodarce spółdzielczej jest niższa niż w indywidualnej o 7,4 ha (na 100 ha gruntów ornych). Mniejsza powierzchnia uprawy ziemniaków znajduje pełną rekompensatę w większej powierzchni uprawy roślin przemysłowych (o 7 ha, w tym buraków cukrowych o 2,7 ha i rzepaku o około 3,6 ha¹). Z punktu widzenia wartości uzyskiwanej produkcji zmiana ta jest raczej korzystna dla gospodarki spółdzielczej, gdyż rośliny przemysłowe dają wyższą wartość produkcji z 1 ha niż ziemniaki. Przy przeciętnych plonach uzyskiwanych w ostatnich latach wartość produkcji ziemniaków wynosi około 10,5 tys. zł, rzepaku około 12 tys. zł, zaś buraków cukrowych (nie licząc liści buraczanych i wysłodków) około 16 tys. zł z 1 ha uprawy.

Zmniejszeniu powierzchni zbóż w gospodarce spółdzielczej (o 12,5 ha) w stosunku do gospodarki indywidualnej towarzyszy wzrost powierzchni uprawy roślin strączkowych na ziarno (o 2,7 ha) oraz roślin pastewnych (o 7,7 ha). Ponieważ wyższe plony zbóż zrekompensowały zawiązką zmniejszenie powierzchni ich uprawy, to uprawiane na zwolniczej powierzchni rośliny strączkowe wpływają na dalszy wzrost wartości produkcji roślinnej z 1 ha użytków rolnych całego gospodarstwa. Zwiększona zaś kosztem zbóż powierzchnia uprawy roślin pastewnych nie znajduje niestety swego odbicia we wzroście produkcji zwierzęcej (bydła i owiec.) Wprawdzie krowy w gospodarce zespołowej są lepiej żywione niż w gospodarce indywidualnej, o czym świadczy wyższa o przeszło 400 litrów ich mleczność, to jednak wskutek niższej obsady krów na 100 ha użytków rolnych (pogłowie jałowizny i owiec jest takie same jak w gospodarce indywidualnej), wartość globalnej produkcji zwierzęcej jest nieco niższa niż w gospodarce indywidualnej (produkcja mleka z 1 ha użytków rolnych w gospodarce indywidualnej wynosi 673 litry, w spółdzielczej — zespołowej i przyzagrodowej — 596 litrów).

Ogólnie rzecz biorąc, zmiany w strukturze zasiewów w gospodarce spółdzielczej w stosunku do indywidualnej, oczywiście przy osiągniętym poziomie plonów zbóż, należy uznać za korzystne, gdyż w sumie zapewniają one większą wartość produkcji roślinnej z 1 ha gruntów ornych niż w gospodarce indywidualnej.

¹ W gospodarstwach indywidualnych rzepak zajmuje 1,2% powierzchni gruntów ornych, w spółdzielniach produkcyjnych ogółem 4,8%.

Plony

W tabeli 6 przedstawione są plony czterech zbóż, ziemniaków i buraków cukrowych w gospodarce zespołowej w dwu grupach spółdzielni produkcyjnych oraz w gospodarce indywidualnej w latach 1958—1962. Różnica w plonach pomiędzy spółdzielniami starymi i nowymi kształtuje się wyraźnie na korzyść starych dla wszystkich produktów we wszystkich latach, przy czym przewaga ta coraz bardziej się pogłębia na skutek szybszego tempa wzrostu plonów w spółdzielniach starych. Dotyczy to szczególnie plonów zbóż, w których różnica z 1,7 q w 1958 r. i 2,7 q w 1959 wzrosła do 4,7 q w 1962 roku.

Tabela 6

**Plony 4 zbóż, ziemniaków i buraków cukrowych (w q/ha)
w gospodarstwach zespołowych i indywidualnych**

Wyszczególnienie	1958	1959	1960	1961	1962
4 zboża					
Gosp. indywidualne	14,8	15,8	16,1	18,1	15,9
RSP stare	17,5	18,9	19,1	20,3	22,0
RSP nowe	15,8	16,2	16,4	16,7	17,3
Ziemniaki					
Gosp. indywidualne	128	128	132	162	130
RSP stare	93	115	121	128	137
RSP nowe	92	112	112	123	110
Buraki cukrowe					
Gosp. indywidualne	245	168	262	287	243
RSP stare	212	113	262	286	231
RSP nowe	202	106	247	212	201

Z gospodarką indywidualną porównywać będziemy plony tylko w spółdzielniach starych, gdyż spółdzielnie nowe — jak już wspominaliśmy — nie są jeszcze normalnie funkcjonującymi warsztatami rolnymi. W stosunku do gospodarki indywidualnej spółdzielnie (stare) mają zdecydowaną przewagę pod względem plonów zbóż, w latach 1958—1961 różnica plonów wahała się w granicach 2,4 do 3,1 q, w ostatnim zaś roku wyniosła aż 6,1 q. Natomiast pod względem plonów okopowych, mimo znacznej poprawy w ostatnich latach, gospodarstwa indywidualne nadal wykazują przewagę nad gospodarką zespołową.

Przy porównywaniu plonów pomiędzy gospodarką zespołową i indywidualną nie można oczywiście pominąć terytorialnego rozmieszczenia spółdzielni produkcyjnych. Na przeciętny bowiem poziom plonów w całej gospodarce spółdzielczej bardzo poważny wpływ wywierają spółdzielnie woj. poznańskiego. W samym woj. poznańskim różnica w plonach zbóż pomiędzy spółdzielniami a gospodarstwami indywidualnymi jest niższa niż w skali krajowej i wynosi 4,3 q/ha (plon w spółdzielniach 24,1, w gosp. indywidualnych 19,8 q/ha).

Tabela 7

Plony zbóż, ziemniaków i buraków cukrowych w spółdzielniach starych i w gospodarstwach indywidualnych w 1962 r. w poszczególnych województwach (w q/ha)

Województwa	4 zboża		Ziemniaki		Buraki cukrowe	
	RSP	gosp. indyw.	RSP	gosp. indyw.	RSP	gosp. indyw.
Polska	22,0	15,9	137	130	231	243
Opole	32,4	23,2	157	150	267	267
Wrocław	26,3	21,9	142	156	252	266
Poznań	24,1	19,8	144	150	231	275
Szczecin	23,7	18,5	131	155	253	250
Bydgoszcz	21,8	20,6	137	152	206	246
Zielona Góra	21,3	18,7	167	158	317	274
Gdańsk	19,5	15,5	115	128	199	222
Kielce	19,4	13,7	134	95	222	223
Kraków	18,9	15,2	102	87	151	207
Katowice	18,2	18,6	135	133	224	220
Łódź	17,6	15,8	131	138	177	210
Rzeszów	17,1	15,0	111	116	234	234
Warszawa	16,4	12,3	114	112	197	185
Koszalin	15,2	15,8	96	138	—	196
Lublin	14,3	13,2	114	131	220	270
Olsztyn	13,0	14,9	132	146	176	219
Białystok	11,2	12,0	121	123	144	201

Z danych tabeli 7 wynika, że poziom plonów zbóż w gospodarce zespołowej jest bardzo zróżnicowany w poszczególnych województwach (w skrajnym przypadku jak 1 do 3). W 13 województwach plony w spółdzielniach są wyższe niż w gospodarstwach indywidualnych, w czterech natomiast niższe (Białystok, Olsztyn, Koszalin i Katowice). Pod względem plonów ziemniaków i buraków cukrowych w większości województw przewagę mają gospodarstwa indywidualne, jedynie w 6 województwach plony ziemniaków i buraków cukrowych są w spółdzielniach wyższe lub nie niższe niż w gospodarstwach indywidualnych.

Wyższe plony zbóż w gospodarce zespołowej w porównaniu z gospodarką indywidualną są wynikiem wyższego nawożenia mineralnego.

Na podstawie różnicy w plonach i nawożeniu (tabela 8) wyliczono ilość kilogramów dodatkowego plonu przypadającą na 1 kg dodatkowego nawożenia w gospodarce spółdzielczej w porównaniu z indywidualną. Miernik ten jest oczywiście dosyć względny, gdyż różnice w nawożeniu 1 ha użytków rolnych tylko w przybliżeniu charakteryzują różnice w nawożeniu zbóż, niemniej dane te wskazują, że wyższy poziom plonów w gospodarce zespołowej nie odbiega od normy wynikającej z wyższego nawożenia, przeciętnie bowiem przyrosty plonów zbóż wahają się w granicach 6—8 kg na 1 kg dodatkowego nawożenia¹.

¹ T. Plebański. Efektywność nawożenia mineralnego. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej nr 3, 1963.

Niższe plony okopowych w gospodarce zespołowej w stosunku do indywidualnej wynikają z niższego nawożenia organicznego (ze względu na niższą obsadę zwierząt, jak i bardziej intensywne nawożenie obornikiem działek przyzagrodowych).

Tabela 3

Nawożenie mineralne (w kg NPK na 1 ha uż. rolnych) i plony 4 zbóż w gospodarce indywidualnej i zespołowej w spółdzielniach starych

Rok	Gospodarstwa indywidualne		RSP stare		Różnica między RSP a gosp. indyw.		Przyrost plonu (w kg) na 1 kg przyrostu NPK
	nawożenie kg/ha	plon q/ha	nawożenie kg/ha	plon q/ha	nawożenie kg/ha	plon q/ha	
1958	25	14,8	55	17,5	+30	+2,7	9,0
1959	30	15,8	66	18,9	+36	+3,1	8,1
1960	33	16,1	80	19,1	+47	+3,0	6,4
1961	34	18,1	78	20,5	+44	+2,4	5,5
1962	39	15,9	98	22,0	+59	+6,1	10,3
Średnio	32	16,1	75	19,6	+43	+3,5	8,1

Pogłowie zwierząt

Obsada bydła i trzody na 100 ha użytków rolnych w gospodarce zespołowej wykazuje w ostatnich latach (tabela 9) systematyczny wzrost, pogłowie owiec natomiast utrzymuje się na tym samym poziomie. Jednocześnie jednak następuje znaczne zmniejszenie pogłowia przyzagrodowego. Zmniejszenie to jest wynikiem, z jednej strony, bardziej rygorystycznego przestrzegania zasad statutowych odnośnie maksymalnej ilości sztuk bydła, z drugiej zaś — rozwiązania pewnej liczby spółdzielni bez hodowli zespołowej (tzw. niższego typu), względnie przyjęcia przez nie statutu II typu (z hodowlą zespołową), co pociągnęło za sobą przesunięcie pogłowia (w szczególności bydła) z gospodarki przyzagrodowej do zespołowej. Dotyczyło to w większym stopniu spółdzielni nowych, wśród których przeważał I typ. W tych też spółdzielniach spadek pogłowia w gospodarce przyzagrodowej (w przeliczeniu na 1 gospodarstwo — tabela 10) był większy niż w starych.

W spółdzielniach starych zmniejszaniu przyzagrodowego pogłowia bydła towarzyszyło równoczesne zwiększanie pogłowia zespołowego, w spółdzielniach nowych natomiast przyrost pogłowia zespołowego był mniejszy niż spadek przyzagrodowego.

Przyczyną zmniejszenia pogłowia trzody w gospodarstwach przyzagrodowych w ostatnim roku było poważne ograniczenie ilości zboża i ziemniaków wydawanych spółdzielcom przez gospodarstwa zespołowe w ramach podziału dochodu. Odpowiednie dane dla roku 1961 i 1962 w spółdzielniach starych i nowych w przeliczeniu na jedno gospodarstwo przyzagrodowe kształtowały się następująco:

	RSP stare		RSP nowe	
	1961	1962	1961	1962
Zboże q	23,3	18,9	30,9	25,0
Ziemniaki q	10,8	9,0	21,4	14,4

W wyniku wzrostu pogłowia zespołowego i spadku przyzagrodowego nastąpiły poważne zmiany w proporcjach pogłowia na korzyść gospodarki zespołowej. Pozytywnym objawem w gospodarce spółdzielczej było również poważne zmniejszenie liczby koni w ciągu ostatnich trzech lat — w spółdzielniach starych o 1,3, w spółdzielniach nowych o 3,8 sztuk na 100 ha użytków rolnych.

Tabela 9

Pogłowia zwierząt na 100 ha spółdzielczych użytków rolnych w RSP

Wyszczególnienie	RSP stare			RSP nowe		
	1960	1961	1962	1960	1961	1962
Pogłowia zespołowe						
Bydło ogółem	19,0	22,0	25,6	7,8	10,7	14,9
w tym krowy	10,0	10,8	12,0	3,7	4,7	6,7
Trzoda	24,5	26,9	27,9	7,0	6,6	9,6
Owce	9,6	9,6	9,6	3,7	3,6	3,4
Konie	5,4	5,1	4,9	1,9	2,0	2,7
Pogłowia przyzagrodowe						
Bydło ogółem	22,3	21,4	18,2	30,6	27,2	22,0
w tym krowy	16,3	15,8	14,2	19,9	17,2	14,3
Trzoda	41,8	41,1	38,3	47,0	44,6	37,0
Owce	11,1	9,4	7,7	15,5	11,6	7,2
Konie	1,6	1,3	0,8	7,6	5,3	3,0
Razem pogłowia spółdzielcze						
Bydło ogółem	41,3	43,4	43,8	38,4	37,9	36,3
w tym krowy	26,3	26,6	26,2	23,6	21,9	21,5
Trzoda	66,4	68,0	66,2	54,0	51,2	46,7
Owce	20,7	19,0	17,2	19,2	15,2	10,6
Konie	7,0	6,4	5,7	9,5	7,3	5,7
Udział pogłowia zespołowego w pogłowie spółdzielczym w %						
Bydło ogółem	46,0	50,7	58,4	20,3	28,2	40,5
w tym krowy	38,0	40,6	45,8	15,7	21,5	31,2
Trzoda	37,0	39,6	42,1	13,0	12,9	20,6
Owce	46,4	50,5	55,8	19,3	23,7	32,1
Konie	77,1	79,7	86,0	20,0	27,4	47,4

Przy porównywaniu pogłowia zwierząt, jak i w ogóle poziomu produkcji, w gospodarce spółdzielczej z przeciętnymi danymi dla całej gospodarki indywidualnej, należy mieć na uwadze, że zarówno wielkość pogłowia zwierząt, jak i poziom produkcji w gospodarstwach indywidualnych

jest bardzo zróżnicowany w zależności od wielkości obszaru gospodarstw. W miarę wzrostu obszaru maleje pogłowie zwierząt, zmienia się struktura zasiewów (na bardziej ekstensywną), obniża się poziom produkcji z jednostki powierzchni. Ekonomikę gospodarstw spółdzielczych charakteryzuje podobne zróżnicowanie jak i indywidualnych. Głównym czynnikiem powodującym te same tendencje zmian w ekonomice gospodarki spółdzielczej i indywidualnej jest obszar ziemi na rodzinę¹. W celu zapewnienia pełnych warunków porównywalności trzeba więc uwzględnić obszar ziemi na rodzinę w jednej i drugiej formie gospodarki.

Tabela 10

Pogłowie zwierząt w gospodarstwach przyzagrodowych
(W sztukach na jedno gospodarstwo)

Wyszczególnienie	RSP stare			RSP nowe		
	1960	1961	1962	1960	1961	1962
Bydło ogółem	2,09	2,00	1,71	3,01	2,84	2,35
w tym krowy	1,53	1,48	1,37	1,97	2,10	1,59
Trzoda	3,91	3,84	3,60	4,63	4,65	3,96
Owce	1,04	0,87	0,72	1,52	1,20	0,76
Konie	0,15	0,12	0,07	0,75	0,55	0,32

Dane GUS odnośnie pogłowia zwierząt, jak i produkcji rolnej, nie uwzględniają podziału na gospodarstwa różnej wielkości, lecz odnoszą się do wszystkich gospodarstw indywidualnych łącznie. Podziału takiego dokonaliśmy we własnym zakresie opierając się na danych rachunkowości rolnej IER. Za podstawę zróżnicowania mierników produkcyjnych (dotyczy to nie tylko pogłowia zwierząt, lecz i innych danych, o których będzie później mowa) dla poszczególnych grup wielkości gospodarstw indywi-

Tabela 11

**Pogłowie zwierząt w szt. na 100 ha użytków rolnych w gospodarce
spółdzielczej i indywidualnej**

Grupy gospodarstw	Prze- ciężny obszar na rodzi- nę ha	Bydło		Trzoda	Owce	Konie
		ogółem	krowy			
do 3 ha	1,39	62,2	48,2	85,6	—	—
3— 7 ha	5,00	52,2	37,6	73,6	—	—
7—10 ha	8,79	44,8	29,7	67,9	—	—
pow. 10 ha	14,36	38,8	24,6	59,0	—	—
Gosp. ind. ogółem	4,90	50,3	33,0	73,2	17,1	15,1
RSP stare	9,40^a	43,8	26,2	66,2	17,2	5,7
RSP nowe	10,69 ^a	36,8	21,5	46,7	10,6	5,7

^a Łącznie z działkami przyzagrodowymi.

¹ Z. Grochowski. Dochodowość gospodarki zespołowej i przyzagrodowej spółdzielni produkcyjnych. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej nr 2, 1959.

dualnych w kraju przyjęliśmy zróżnicowanie w odpowiednich grupach gospodarstw rachunkowców. Oczywiście w ten sposób obliczone mierniki dla poszczególnych grup gospodarstw indywidualnych nie są absolutnie ścisłe, charakteryzują one tylko rząd wielkości, dla pokazania jednak samej skali zróżnicowania są w zupełności wystarczające.

Porównanie obsady bydła i trzody w spółdzielniach produkcyjnych z całą gospodarką indywidualną wypada oczywiście niekorzystnie dla gospodarki spółdzielczej. Jeśli jednak porównamy spółdzielnie stare z odpowiadającą im obszarem (na rodzinę) grupą gospodarstw indywidualnych, tzn. z grupą gospodarstw 7—10 ha, to widzimy, że różnice w pogłowie są minimalne. Również spółdzielnie nowe nie mają tak niskiej obsady, jakby to wynikało z porównania danych przeciętnych. Pogłowie trzody chlewnej w tych spółdzielniach pozostaje jednak znacznie poniżej poziomu odpowiedniej grupy gospodarstw indywidualnych. Należy jednak zaznaczyć, że w 1960 r. obsada zwierząt w spółdzielniach nowych była wyższa i niewiele różniła się od obsady w gospodarstwach indywidualnych o obszarze powyżej 10 ha. Zmniejszenie pogłowia wiąże się tu nie tylko z przyczynami, o których poprzednio wspominaliśmy, lecz również z przejmowaniem przez te spółdzielnie nowych, najczęściej niezagospodarowanych gruntów z Funduszu Ziemi. W 1960 roku przeciętny obszar użytków rolnych spółdzielni (zespołowych i przyzagrodowych) wynosił 83,7 ha, zaś w 1962 r. 115,3 ha. Mimo, że absolutna ilość bydła na jedną spółdzielnię wzrosła o 10,3 sztuki, to w przeliczeniu na 100 ha zmalała z 38,4 do 36,8 sztuk.

W tabeli 12 przedstawiono dane dotyczące mleczności krów w gospodarce indywidualnej i spółdzielczej ogółem, łącznie z gospodarstwami przyzagrodowymi, oraz w gospodarce zespołowej w spółdzielniach starych (dla nowych brak jest danych).

Tabela 12

Mleczność krów w gospodarce indywidualnej i spółdzielczej
(W litrach od 1 krowy rocznie)

Rok	Gospodarstwa indywidualne	RSP ogółem ^a	RSP stare ^b
1958	1915	2047	2146
1959	1951	2102	2205
1960	2023	2201	2311
1961	2050	2296	2529
1962	2039	2231	2442
Średnie tempo wzrostu	101,6	102,2	103,4

^a Krowy zespołowe i przyzagrodowe

^b Tylko krowy zespołowe

Mleczność krów zespołowych w spółdzielniach starych jest znacznie wyższa niż w gospodarstwach indywidualnych, przy czym przewaga ta z 230 litrów w roku 1958 przekroczyła 400 litrów w roku 1962. Przeciętny przyrost mleczności w gospodarstwach indywidualnych wynosił w badanym pięcioleciu 1,6%, zaś w gospodarce zespołowej znacznie więcej, mianowicie — 3,4% rocznie.

Produkcja gotowa i towarowa gospodarki zespolowej

Produkcja gotowa gospodarki zespolowej obejmuje produkcję towarową, produkcję wydaną członkom spółdzielni,¹ przyrost zapasów produktów rolnych oraz przyrost wartości stada (bez sztuk zakupionych ze środków inwestycyjnych).

Tabela 13

Produkcja gotowa i towarowa gospodarki zespolowej w zł na 1 ha zespolowych użytków rolnych

Rok	Pro- dukcja ogółem	Pro- dukcja nierol- nicza	Produkcja rolnicza			Procentowy udział produkcji zwierzęcej w produkcji rolniczej
			ogółem	ro- ślinna	zwie- rzęca	
Produkcja gotowa						
RSP stare						
1958	4 159	154	4 005	2 901	1 104	27,6
1959	4 190	287	3 893	2 743	1 150	29,5
1960	4 926	441	4 485	3 347	1 138	25,4
1961	5 606	475	5 131	3 741	1 390	27,1
1962	6 373	740	5 633	4 189	1 444	25,6
Średnie tempo wzrostu	111,5	150,9	109,6	110,1	107,3	
RSP nowe						
1958	3 418	47	3 371	3 031	340	10,1
1959	3 306	142	3 164	2 723	441	13,9
1960	3 757	369	3 388	2 852	536	15,8
1961	3 855	379	3 476	2 934	542	15,6
1962	4 707	887	3 820	3 002	818	21,4
Średnie tempo wzrostu	108,8	224,7	103,4	99,9	125,8	
Produkcja towarowa						
RSP stare						
1958	2 892	154	2 738	1 802	936	34,2
1959	3 089	287	2 752	1 737	1 015	36,9
1960	3 633	441	3 192	2 191	1 001	31,4
1961	4 423	475	3 948	2 723	1 227	31,1
1962	5 446	740	4 706	3 286	1 321	28,1
Średnie tempo wzrostu	106,9	150,9	114,8	116,9	109,3	
RSP nowe						
1958	2 049	47	2 002	1 677	325	16,2
1959	2 202	142	2 060	1 641	419	20,3
1960	2 457	369	2 088	1 593	495	23,7
1961	2 725	379	2 346	1 819	527	22,5
1962	3 802	887	2 915	2 134	781	26,8
Średnie tempo wzrostu	117,4	224,7	110,2	104,1	125,4	

¹ Odnośnik na następnej stronie.

W okresie badanych 5 lat nastąpił w spółdzielniach poważny wzrost produkcji gotowej (tabela 13). Produkcja gotowa ogółem wzrosła w spółdzielniach starych o 53%, w tym rolnicza o 40%, w spółdzielniach nowych produkcja gotowa ogółem o 38%, rolnicza zaś o 13%. W wyniku niższego tempa przyrostu produkcji rolniczej w spółdzielniach nowych (w starych przeciętny przyrost roczny wynosi 9,6%, w nowych tylko 3,4%), różnica pomiędzy poziomem produkcji w obu grupach spółdzielni uległa pogłębieniu; w roku 1958 spółdzielnie stare miały wyższą produkcję gotową (rolniczą) o 634 zł, w 1962 r. zaś o 1813 zł z 1 ha. Niski przyrost produkcji w spółdzielniach nowych jest m. in. wynikiem przejmowania do zagospodarowania nowych gruntów z Funduszu Ziemi.

W spółdzielniach starych zaznacza się wyraźna dysproporcja pomiędzy wzrostem gotowej produkcji zwierzęcej i roślinnej. Dysproporcja ta wyraża się nie tyle w tempie rocznego przyrostu (zwierzęca 7,3%, roślinna 10,1%), ile w udziale produkcji zwierzęcej w ogólnym przyroście produkcji. Rolnicza produkcja gotowa wzrosła bowiem w ciągu 5 lat o 1628 zł, w tym zwierzęca zaledwie o 340 zł. W wyniku tego udział produkcji zwierzęcej w produkcji rolniczej zmalał z 27,6 do 25,6%. W spółdzielniach nowych natomiast cały przyrost produkcji rolniczej stanowi przyrost produkcji zwierzęcej. Udział jej w produkcji rolniczej wzrósł z 10,1 do 21,4%.

Produkcja towarowa w obu grupach spółdzielni wykazywała znacznie wyższe tempo wzrostu niż produkcja gotowa. Na szybsze tempo wzrostu produkcji towarowejłożył się nie tylko cały przyrost produkcji gotowej, lecz również zmniejszenie ilości produktów wydawanych członkom spółdzielni. Odnosi się to szczególnie do ostatniego roku, w którym przyrost produkcji towarowej przewyższył przyrost produkcji gotowej w spółdzielniach starych o 256, a w nowych o 225 zł z 1 ha użytków rolnych.

Tabela 13 obrazuje przeciętny poziom produkcji we wszystkich spółdzielniach w kraju. Poziom ten jest jednak bardzo zróżnicowany pomiędzy spółdzielniami w różnych województwach. O skali tego zróżnicowania świadczyć mogą dane odnośnie wartości produkcji towarowej z 1 ha użytków rolnych w spółdzielniach starych w roku 1962 (tabela 14).

Dane przytoczone w tabeli 14 wskazują, że w kilku województwach (Kraków, Łódź, Kielce) towarowa produkcja nierolnicza przewyższa produkcję rolniczą. W wielu spółdzielniach produkcja określaną jako nierolnicza jest ściśle związana z rolnictwem, gdyż obejmuje przetwórstwo warzyw i owoców, które w niektórych spółdzielniach łódzkich i krakowskich odgrywa poważną rolę w produkcji i dochodach gospodarstw.

Pod względem poziomu towarowej produkcji rolniczej z 1 ha różnice

¹ Produkty towarowe liczone są według cen realizacji, z tym, że wartość produktów realizowanych w ramach obowiązkowych dostaw powiększono o różnicę cen pomiędzy skupem ponadobowiązkowym i obowiązkowym. Różnicę tę następnie wliczamy do świadczeń gospodarstwa. Produkty towarowe wydane członkom spółdzielni liczone są według cen ponadobowiązkowego skupu państwowego, produkty nietowarowe według cen zaliczeniowych (siano koniczyny 80 zł, siano łąkowe 60 zł, buraki pastewne 50% ceny ziemniaków, zielonki i liście buraczane 10 zł). Wartości słomy oraz pastwiska, z którego korzysta inwentarz przyzagrodowy w ogóle nie uwzględniono w rachunku. Sprawa cen produktów nietowarowych oraz nieuwzględnianie w rachunku niektórych produktów nie ma oczywiście wpływu na produkcję gotową całej gospodarki spółdzielczej, ma natomiast pewien wpływ na wzajemne proporcje pomiędzy produkcją gotową gospodarki zespołowej i przyzagrodowej.

Tabela 14

**Zespołowa produkcja towarowa z 1 ha użytków rolnych^a w 1962 r.
według województw w spółdzielniach starych**

Woje- wództwa	Ogółem produkcja zł/ha	Produkcja nierolnicza		Produkcja rolnicza zł/ha		
		zł/ha	%	ogółem	roślinna	zwie- rzęca
P o l s k a	5 235	740	14,1	4 495	3 284	1 211
Warszawa	5 165	2 136	41,4	3 029	2 128	901
Bydgoszcz	4 230	129	3,1	4 101	3 203	898
Poznań	5 229	32	0,2	5 197	3 909	1 288
Łódź	9 172	5 073	55,3	4 099	3 060	1 039
Kielce	6 410	3 371	52,6	3 039	1 859	1 180
Lublin	3 751	596	15,9	3 155	2 463	692
Białystok	1 580	—	—	1 580	772	808
Olsztyn	1 474	—	—	1 474	929	545
Gdańsk	3 773	50	1,3	3 723	2 519	1 204
Koszalin	2 160	87	4,0	2 073	1 521	552
Szczecin	5 400	972	18,0	4 428	3 379	1 049
Zielona Góra	3 240	—	—	3 240	2 765	475
Wrocław	6 667	2 875	43,1	3 792	3 066	726
Opole	8 247	272	3,3	7 975	6 116	1 859
Katowice	7 068	1 197	16,9	5 871	3 786	2 085
Kraków	11 247	6 455	17,4	4 792	2 517	2 275
Rzeszów	4 006	1 360	33,9	2 646	1 701	945

^a Obowiązkowe dostawy liczone według cen realizacji.

między poszczególnymi województwami w skrajnym przypadku wynoszą jak 1 do 5 (olsztyńskie, wrocławskie). Najwyższą produkcję towarową, powyżej 5 tys. zł z 1 ha, osiągają spółdzielnie woj. opolskiego, katowickiego i poznańskiego, najniższą zaś, około 1,5 tys. zł z 1 ha — olsztyńskiego i białostockiego. Zróżnicowanie to jest zarówno wynikiem różnic w pło-
nach (w szczególności zbóż — patrz tabela 7), jak i w rozmiarach zespo-
wej hodowli, a co za tym idzie — proporcji pomiędzy hodowlą zespołową
i przyzagrodową.

Produkcja gotowa i towarowa gospodarstw przyzagrodowych

W przeciwieństwie do gospodarki zespołowej, dla której wartość pro-
dukcji obliczono według danych sprawozdań rocznych spółdzielni, pro-
dukcja w gospodarce przyzagrodowej obliczona jest metodą szacunkową.
Podstawą szacunków są częściowo dane ze sprawozdań rocznych spółdziel-
ni odnośnie obsady inwentarza, wielkości działki przyzagrodowej i ilości
produktów uzyskanych z gospodarki zespołowej, częściowo zaś wyniki
uzyskane z badań IER przeprowadzonych w kilkudziesięciu gospodar-
stwach przyzagrodowych odnośnie produktywności inwentarza oraz roz-
dysponowania produktów roślinnych na cele produkcyjne i konsum-
pcyjne.

W tabeli 15 przedstawiony jest przykład szacunkowego obliczenia ilości i wartości gotowej produkcji zwierzęcej w gospodarstwach przyzagrodowych spółdzielni starych w 1962 r. Liczbę sztuk inwentarza żywego w gospodarstwie przyjęto według danych sprawozdań rocznych spółdzielni, brakujące zaś dane odnośnie liczby kur (niosek) przyjęto według przeciętnej w jednym gospodarstwie rolnym w kraju (na

Tabela 15

Przykład obliczenia gotowej produkcji zwierzęcej w gospodarstwie przyzagrodowym w spółdzielniach starych w 1962 r.

Wyszczególnienie	Ilość sztuk	Wydajność jednostkowa	Ilość produkcji	Cena jednostkowa zł	Wartość produkcji zł
Bydło-żywiec	1,71	60 kg	103 kg	12,56	1 294
Krowy-mleko	1,37	1 870 ltr	2 464 ltr	2,34	6 000
Trzoda-żywiec	3,60	100 kg	396 kg	18,60	6 324
Owce-żywiec	0,72	10 kg	7,2 kg	12,00	86
wełna	—	3 kg	2,1 kg	130,00	270
Drób-żywiec	16	1,5 kg	24 kg	25,00	600
jaja	—	95 szt.	1 520 szt.	1,57	2 386
Razem					16 960

podstawie Rocznika Statystycznego GUS). Wydajność jednostkową zwierząt przyjęto bądź na podstawie danych uzyskanych z badań IER, bądź według danych GUS (jaja, wełna). Mleczność krów przyzagrodowych przyjęto o około 10% niższą od mleczności krów zespolowych i jednakową dla gospodarstw przyzagrodowych w spółdzielniach starych i nowych. W 1962 r. przeciętną melczność krów w gospodarce przyzagrodowej przyjęto w wysokości 2120 litrów. Globalną produkcję mleka od jednej krowy pomniejszono jeszcze o 250 litrów z tytułu zużycia produkcyjnego na pasze (dla cieląt i prosiąt). Gotowa produkcja mleka wynosi więc 1870 litrów od krowy. Wartość produktów rolnych w gospodarce przyzagrodowej liczono według cen skupu państwowego ponadobowiązkowego lub kontraktacji (na podstawie Rocznika Statystycznego), przy czym w przypadku trzody przyjmowano cenę kontraktacji bez premii (węglowej i paszowej).

Tabela 16

Przykład obliczenia gotowej produkcji roślinnej w gospodarstwie przyzagrodowym w spółdzielniach starych w 1962 r.

Wyszczególnienie	Zboże		Ziemniaki		Warzywa zł	Inne zł	Razem zł
	q	zł	q	zł			
Produkty z działki	—	—	47	—	500	—	—
Produkty z gosp. zespolowego	18,9	4 925	9	747	—	753	6 425
Zakup	3,8 ^a	836	—	—	—	532	1 368
Zużycie produkcyjne	14,4	3 167	43	—	—	—	—
Produkcja gotowa	8,3 ^b	2 534	13	1 079	500	100 ^c	4 273

^a — Pasze treściwe

^b — Głównie pszenica

^c — Inne produkty z gosp. zespolowego (groch, warzywa, miód itp.).

Szacunkowy rachunek gotowej produkcji roślinnej przedstawiony jest w tabeli 16. Produkcję gotową obliczamy na podstawie różnicy pomiędzy produkcją globalną a zużyciem produkcyjnym, przy czym produktów wytworzonych na działce i w ca-

łości zużytych na pasze nie ujmujemy ani ilościowo ani wartościowo, gdyż nie mają one wpływu na rachunek produkcji gotowej. W skład gotowej produkcji roślinnej w gospodarstwie przyzagrodowym wchodzi zboża, ziemniaki i warzywa. Dlatego też tylko dla tych produktów podajemy pełny rachunek przychodów i rozchodów produkcyjnych. Przeciętna powierzchnia gruntów ornych działki wynosi 0,47 ha, z tego ziemniaki zajmują 0,36 ha (przyjęto plon w wysokości 130 q/ha), pastewne 0,10 i warzywa 0,01 ha (wartość warzyw przyjęto w wysokości 500 zł na gospodarstwo).

Łączna produkcja gotowa, roślinna i zwierzęca, jaką dysponuje gospodarstwo przyzagrodowe wynosi 21 233 zł (16 960 + 4 273). Nie jest to oczywiście produkcja gotowa wytworzona w gospodarstwie przyzagrodowym, część bowiem pochodzi z gospodarki zespołowej i była już poprzednio liczona w gotowej produkcji zespołowej. Dlatego też wartość produkcji gotowej, którą dysponuje gospodarstwo przyzagrodowe pomniejszamy o wartość produkcji uzyskanej z gospodarki zespołowej (6425 zł). Po odjęciu tej sumy wartość produkcji gotowej wytworzonej w gospodarce przyzagrodowej wynosi 14 808 zł.

Produkcję towarową gospodarstwa przyzagrodowego obliczamy jako różnicę pomiędzy produkcją gotową (którą gospodarstwo dysponuje) a samozaopatrzeniem (spożyciem) oraz różnicę w wartości inwentarza na początku i końcu roku. Wartość spożycia rodziny obliczono w oparciu o dane rachunkowości rolnej IER oraz wyniki badań dotyczących rozdysponowania produkcji w gospodarstwach przyzagrodowych. Ilość i wartość produktów przeznaczonych na potrzeby rodziny spółdzielczej (przeciętnie 3,8 osób w rodzinie) przyjęto następujące:

Mleko ¹	1260 ltr	2 948 zł
Żywiec wieprzowy	120 kg	2 234 „
Żywiec drobiowy	15 kg	375 „
Żywiec wołowy i barani	10 kg	120 „
Jaja	825 szt.	1 295 „
Zboże	6 q	1 770 „
Ziemniaki	7,8 q	647 „
Warzywa		500 „
Inne		100 „
Wełna	2,1 kg	270 „
Razem		10 259 zł
w tym: zwierzęce		7 242 „
roślinne		3 017 „

Wymienione wyżej produkty nie wyczerpują całego samozaopatrzenia rodziny spółdzielczej. Na przykład, zarówno w produkcji jak i spożyciu nie liczymy owoców wyprodukowanych w gospodarstwie przyzagrodowym, gdyż brak jest jakichkolwiek podstaw do szacunku.

Przedstawiony powyżej szacunkowy rachunek produkcji gotowej i towarowej gospodarstwa przyzagrodowego nie pretenduje oczywiście do absolutnej ścisłości i raczej wykazuje tendencje niedoszacowania niż przeszacowania. Ewentualna różnica w szacunku produkcji gospodarstwa przyzagrodowego w wysokości 10% wywiera wpływ na produkcję całego gospodarstwa spółdzielczego w przypadku produkcji gotowej w wysokości zaledwie 2,2%, towarowej zaś 2,4%.

W tabeli 17, obrazującej poziom produkcji gotowej i towarowej gospodarstw przyzagrodowych, zwraca uwagę wyższa gotowa produkcja zwierzęca niż produkcja gotowa ogółem. Jest to wynikiem pomniejszenia produkcji gotowej ogółem o produkty uzyskane z gospodarki zespołowej. W ten sposób obliczone dane z gospodarki przyzagrodowej można bezpośrednio dodawać do danych gospodarki zespołowej otrzymując łączną sumę produkcji gotowej i towarowej całej gospodarki spółdzielczej.

¹ Spożycie mleka w rodzinach spółdzielczych jest większe niż ilość przyjęta z samozaopatrzenia, część bowiem rodzin nie posiada w ogóle krów i zaopatruje się w mleko z gospodarstwa zespołowego. Również rodziny posiadające jedną krowę w okresie zapuszczenia kupują mleko z gospodarstwa zespołowego.

Tabela 17

Produkcja gotowa i towarowa gospodarki przyzagrodowej

Rok	Na jedno gospodarstwo w zł				Na 1 ha użytków spółdzielczych zł			
	produkcja gotowa		produkcja towarowa		produkcja gotowa		produkcja towarowa	
	ogółem	zwierzęca	ogółem	zwierzęca	ogółem	zwierzęca	ogółem	zwierzęca

R S P stare

1958	13 251	15 998	11 344	9 374	1 459	1 761	1 248	1 095
1959	14 418	16 423	12 512	9 973	1 564	1 781	1 357	1 082
1960	15 517	18 544	13 158	11 905	1 675	2 002	1 412	1 281
1961	15 838	18 553	14 140	12 037	1 693	1 983	1 511	1 286
1962	14 808	16 960	12 081	10 825	1 575	1 804	1 257	1 150

R S P nowe

1958	15 380	20 862	15 426	14 238	1 831	2 483	1 799	1 660
1959	18 322	23 723	17 079	17 075	1 987	2 605	1 852	1 851
1960	21 539	24 531	20 451	17 892	2 180	2 483	2 070	1 811
1961	22 584	25 336	22 073	18 841	2 158	2 421	2 108	1 801
1962	18 976	21 923	19 725	17 684	1 781	2 057	1 853	1 658

Pod względem wielkości produkcji gotowej i towarowej gospodarstw przyzagrodowych zachodzi poważna różnica pomiędzy spółdzielniami starymi i nowymi. W gospodarstwach przyzagrodowych spółdzielni nowych produkcja gotowa i towarowa jest wyższa, co wynika — jak już pisaliśmy poprzednio — z wyższej obsady zwierząt produkcyjnych, na skutek większego udziału spółdzielni bez zespołowej produkcji zwierzęcej.

W ostatnim roku zaznaczył się dosyć znaczny spadek produkcji gotowej, szczególnie zwierzęcej (w spółdzielniach starych o 1,7 w nowych o 3,4 tys. zł na 1 gospodarstwo przyzagrodowe). Było to skutkiem zmniejszenia pogłowia zwierząt w gospodarce przyzagrodowej. W wyniku zmniejszenia (sprzedaży) pogłowia obniżenie towarowej produkcji zwierzęcej było znacznie niższe niż produkcji gotowej.

Produkcja gotowa i towarowa gospodarki spółdzielczej

Produkcja gotowa i towarowa gospodarki spółdzielczej przedstawiona w tabeli 18, stanowi sumę produkcji (rolniczej) gospodarki zespołowej i przyzagrodowej. Wartość tej produkcji przeliczona jest na 1 ha spółdzielczych użytków rolnych, tzn. zespołowych i działek przyzagrodowych łącznie.

W spółdzielniach starych produkcja gotowa całej gospodarki spółdzielczej wykazuje z roku na rok systematyczny wzrost (przeciętnie o 7,4% rocznie), w nowych natomiast wzrost ten jest niewielki (przeciętnie 2% rocznie), a w ciągu ostatnich dwóch lat obserwuje się nawet stagnację.

Tabela 18

**Produkcja gotowa i towarowa (rolnicza) gospodarki zespołowej
i przyzagrodowej na 1 ha spółdzielczych użytków rolnych**

Rok	Gospodarka zespołowa		Gospodarka przyzagrodowa		Razem gospodarka spółdzielcza		
	pro- dukcja ogółem zł/ha	w tym zwie- rzęca zł/ha	pro- dukcja ogółem zł/ha	w tym zwie- rzęca zł/ha	pro- dukcja ogółem zł/ha	w tym zwierzęca	
						zł/ha	%
Produkcja gotowa							
RSP stare							
1958	3 761	1 035	1 459	1 761	5 220	2 796	53,5
1959	3 680	1 084	1 564	1 781	5 244	2 865	54,6
1960	4 226	1 072	1 675	2 002	5 901	3 074	52,1
1961	4 850	1 315	1 693	1 983	6 543	3 298	50,4
1962	5 350	1 370	1 575	1 804	6 925	3 174	45,8
Średnie tempo wzrostu	109,4	107,6	102,1	100,9	107,4	103,3	
RSP nowe							
1958	3 171	319	1 831	2 483	5 002	2 802	56,0
1959	2 983	416	1 987	2 605	4 970	3 021	60,8
1960	3 175	502	2 180	2 483	5 355	2 985	55,7
1961	3 259	508	2 158	2 431	5 417	2 929	54,1
1962	3 629	777	1 781	2 057	5 410	2 834	52,1
Średnie tempo wzrostu	103,6	126,3	99,9	95,7	102,0	100,4	
Produkcja towarowa							
RSP stare							
1958	2 571	879	1 248	1 095	3 819	1 974	51,7
1959	2 594	956	1 357	1 082	3 951	2 038	51,6
1960	3 007	944	1 412	1 281	4 419	2 225	50,4
1961	3 732	1 161	1 511	1 286	5 243	2 447	46,7
1962	4 470	1 255	1 257	1 120	5 727	2 375	41,5
Średnie tempo wzrostu	115,2	109,7	100,7	101,2	110,7	104,9	
RSP nowe							
1958	1 883	306	1 799	1 660	3 682	1 966	53,4
1959	1 942	393	1 852	1 851	3 794	2 246	59,2
1960	1 947	464	2 070	1 811	4 027	2 275	56,5
1961	2 199	495	2 108	1 801	4 307	2 296	53,3
1962	2 770	742	1 854	1 658	4 624	2 400	51,9
Średnie tempo wzrostu	110,6	125,8	101,1	100,2	105,9	105,2	

Wprawdzie produkcja w gospodarce zespołowej w tych latach wzrasta, lecz równocześnie maleje produkcja przyzagrodowa. Niski przyrost produkcji zespołowej jest wynikiem, jak już wspominaliśmy, przyjmowania w zagospodarowanie nowych gruntów, spadek zaś przyzagrodowej — wynikiem zmniejszenia hodowli, jak i wzrostu obszaru spółdzielni w przeliczeniu na jedną rodzinę (z 9,2 do 10,7 ha).

W obu grupach spółdzielni w ostatnim roku nastąpiło poważne zmniejszenie przyzagrodowej produkcji zwierzęcej (o przyczynach tego już pisaaliśmy), które mimo wzrostu produkcji zespołowej, spowodowało obniżenie gotowej produkcji zwierzęcej w całej gospodarce spółdzielczej, w spółdzielniach starych o 160, w nowych o 116 zł z 1 ha, jak również obniżenie procentowego udziału produkcji zwierzęcej w gotowej produkcji rolniczej.

Przyrost produkcji towarowej gospodarki spółdzielczej w badanym okresie jest znacznie większy niż przyrost produkcji gotowej. W spółdzielniach starych produkcja gotowa w ciągu 5 lat wzrosła o 1705 zł, produkcja towarowa o 1908 zł, w nowych zaś produkcja gotowa o 408 zł, towarowa o 942 zł. Większy wzrost produkcji towarowej niż gotowej wynika głównie ze zmniejszenia pogłowia zwierząt w gospodarce przyzagrodowej, a w spółdzielniach nowych także ze wzrostu obszaru spółdzielni w przeliczeniu na 1 rodzinę, a tym samym mniejszego samozaopatrzenia spółdzielców w produkty rolne (oczywiście w przeliczeniu na 1 ha).

Tabela 19

**Udział gospodarstwa zespołowego w produkcji gotowej
i towarowej całej gospodarki spółdzielczej (w %)**

Rok	Produkcja gotowa		Produkcja towarowa	
	ogółem	w tym zwierzęca	ogółem	w tym zwierzęca
R S P s t a r e				
1958	72,0	37,0	67,3	44,5
1959	70,2	37,8	65,6	46,9
1960	71,6	34,9	68,0	42,4
1961	74,1	39,9	71,2	47,4
1962	77,2	43,2	78,0	52,8
R S P n o w e				
1958	63,4	11,4	51,1	15,6
1959	60,0	13,8	51,2	17,6
1960	59,3	16,8	48,6	20,4
1961	60,1	17,3	51,0	21,6
1962	67,1	27,4	59,9	30,9

Wielkość towarowej produkcji zwierzęcej z 1 ha jest w obu grupach spółdzielni prawie jednakowa, różnice występują natomiast w proporcjach pomiędzy produkcją zespołową i przyzagrodową. W spółdzielniach starych udział gospodarstwa zespołowego w towarowej produkcji zwierzęcej wynosi 52,8% (tabela 19), w nowych zaś zaledwie 30,9%. W ciągu

badanych pięciu lat udział ten w obu grupach spółdzielni wykazuje systematyczny wzrost — w starych z 44,5 do 52,8, w nowych z 15,6 do 30,9%. Podobnie przedstawia się sprawa z udziałem gospodarstwa zespołowego w produkcji gotowej i towarowej ogółem — bardzo wyraźnie wzrasta rola gospodarstwa zespołowego i maleje przyzagrodowego. W spółdzielniach starych udział gospodarstw przyzagrodowych w produkcji towarowej zmalał z 32,7 do 22%, w nowych z 48,9 do 40,1%.

Produkcja gotowa i towarowa w gospodarce spółdzielczej i indywidualnej

Wartość produkcji gotowej i towarowej w gospodarce indywidualnej obliczamy jako różnicę pomiędzy wartością produkcji w całej gospodarce chłopskiej, według danych GUS, oraz wartością produkcji w gospodarce spółdzielczej.

Wartość produkcji gotowej w gospodarce chłopskiej jest sumą produkcji towarowej, spożycia, przyrostu stada i przyrostu zapasów. W gospodarce zespołowej do przyrostu stada zaliczamy tylko przyrost własnego pogłowia, nie liczymy natomiast powiększenia stada w wyniku zakupu zwierząt. Przyrost stada w gospodarce spółdzielczej, zespołowej i przyzagrodowej, w obu grupach spółdzielni przedstawia tabela 20. Dane od-

Tabela 20

Przyrost stada w gospodarce zespołowej i przyzagrodowej

Rok	RSP stare			RSP nowe		
	gospodarka zespołowa	gospodarka przyzagrodowa	razem	gospodarka zespołowa	gospodarka przyzagrodowa	razem

W mln zł

1960	18,8	4,9	23,7	2,6	0,1	2,7
1961	21,3	—12,7	8,6	1,0	—1,7	—0,7
1962	15,3	—15,4	—0,1	2,4	—21,3	—18,9

W zł na 1 ha użytków rolnych

1960	130	33	163	42	1	43
1961	153	—91	62	15	—25	—10
1962	117	—118	—1	36	—320	—284

nośnie gospodarki zespołowej obliczone są ze sprawozdań rocznych spółdzielni, odnośnie zaś gospodarki przyzagrodowej wyszacowane na podstawie różnicy stanu inwentarza na początku i końcu roku.

Zmniejszenie wartości stada w gospodarce spółdzielczej nie jest oczywiście równoznaczne ze zmniejszeniem pogłowia (por. tab. 9), gdyż stan ten zależy jeszcze od zakupów poczynionych w ciągu roku przez gospodarstwa zespołowe.

Wartość produkcji gotowej z 1 ha w latach 1960—1961 kształtowała się w spółdzielniach starych mniej więcej na tym samym poziomie co w gospodarce indywidualnej (tabela 21), zaś w roku 1962 przekroczyła ten po-

ziom o przeszło 900 zł. Złożyła się na to przede wszystkim różnica w plonach zbóż i ziemniaków pomiędzy rokiem 1962 i 1961. W spółdzielniach plony zbóż wzrosły o 1,7, a ziemniaków o 9 q (w gospodarce zespołowej), w gospodarstwach indywidualnych plony zbóż zmalały o 2,2, ziemniaków o 32 q/ha. W spółdzielniach nowych poziom produkcji gotowej jest we wszystkich badanych latach znacznie niższy niż w gospodarstwach indywidualnych.

Tabela 21

Wielkość i struktura produkcji gotowej w gospodarce spółdzielczej i indywidualnej w zł na 1 ha użytków rolnych — w cenach bieżących)

Wyszczególnienie	Produkcja gotowa	Produkcja towarowa	Spożycie	Przyrost	
				stada	zapasów
1960					
Gosp. chłopska ogółem	5 765	3 693	2 028	—10	54
Gosp. indywidualna	5 765	3 685	2 039	—11	52
RSP — stare	5 901	4 419	1 086	163	233
RSP — nowe	5 365	4 027	1 029	43	266
1961					
Gosp. chłopska ogółem	6 557	4 081	2 117	77	282
Gosp. indywidualna	6 563	4 071	2 130	77	282
RSP — stare	6 543	5 243	1 098	66	140
RSP — nowe	5 417	4 307	985	—10	135
1962					
Gosp. chłopska ogółem	5 997	4 206	2 164	49	—422
Gosp. indywidualna	5 992	4 193	2 184	50	—435
RSP — stare	6 925	5 727	1 093	—1	106
RSP — nowe	5 410	4 625	955	—284	114
1963					
Gosp. chłopska ogółem	6 585	4 225	2 202	—63	221

Pod względem poziomu produkcji towarowej z 1 ha gospodarka spółdzielcza wykazuje znaczną przewagę nad indywidualną. Jest to m. in. wynikiem większej ilości ziemi na rodzinę spółdzielczą, a tym samym niższego spożycia w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych.

Jest rzeczą powszechnie znaną, że poziom produkcji gotowej, spożycia i produkcji towarowej w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych w gospodarstwach indywidualnych wykazuje poważne różnice w zależności od wielkości gospodarstw. Dlatego też celowe będzie porównanie wyników produkcyjnych gospodarki spółdzielczej z wynikami gospodarstw indywidualnych o zbliżonej ilości ziemi na rodzinę (tabela 22).

W porównaniu z grupami gospodarstw indywidualnych o zbliżonej ilości ziemi na rodzinę zaznacza się bardzo wyraźna przewaga gospodarstw spółdzielczych pod względem poziomu produkcji gotowej i towarowej

Tabela 22

Produkcja gotowa, towarowa i spożycie w gospodarstwach indywidualnych i spółdzielczych w zł na 1 rodzinę i 1 ha użytków rolnych, w 1962 roku

Grupy gospodarstw	Liczba ha na rodzinę	Produkcja gotowa		Spożycie		Produkcja towarowa	
		na 1 rodzinę	na 1 ha	na 1 rodzinę	na 1 ha	na 1 rodzinę	na 1 ha
do 3 ha	1,39	11 934	8 604	8 719	6 286	3 539	2 551
3— 7 ha	5,00	32 860	6 571	10 809	2 161	24 280	4 855
7—10 ha	8,79	48 738	5 545	13 280	1 511	39 042	4 442
pow. 10 ha	13,36	67 337	4 687	15 427	1 073	57 159	3 978
Gosp. ind. ogółem	4,90	29 356	5 992	10 701	2 184	20 524	4 193
RSP stare	9,40	65 608	6 929	10 259	1 092	53 817	5 727
RSP nowe	10,69	57 873	5 410	10 259	959	49 461	4 624

z 1 ha użytków rolnych. Nawet nowe spółdzielnie produkcyjne, które mają niższą produkcję gotową w porównaniu z przeciętnymi gospodarstwami indywidualnymi (o 480 zł/ha), wykazują znaczną przewagę nad gospodarstwami indywidualnymi powyżej 10 ha i zbliżają się poziomem produkcji do gospodarstw 7—10 ha. Niższe spożycie rodzin spółdzielczych w porównaniu z rodzinami indywidualnymi w zbliżonych grupach obszarowych wynika zarówno z nieuwzględnienia pewnej ilości produktów zakupywanych przez rodziny spółdzielcze w gospodarce zespołowej, jak i nieco mniejszej liczebności rodzin spółdzielczych.¹

Nakłady

Nakłady pieniężne w gospodarce spółdzielczej i indywidualnej obliczono na podstawie następujących źródeł: w gospodarce zespołowej według danych sprawozdań rocznych, w gospodarce przyzagrodowej szacunkowo, według danych uzyskanych z badań w kilkudziesięciu gospodarstwach, w gospodarce indywidualnej — na podstawie różnicy pomiędzy szacunkowymi danymi GUS dla całej gospodarki chłopskiej a danymi obliczonymi dla gospodarki spółdzielczej.

Nakłady pracy w gospodarce spółdzielczej obliczono według tych źródeł co i nakłady pieniężne. Przeciętne nakłady pracy w gospodarstwie przyzagrodowym w spółdzielniach starych wyszacowano w wysokości 180, w nowych 220 dni rocznie. W gospodarce indywidualnej nakłady pracy wyszacowano opierając się na materiałach rachunkowości rolnej IER. W gospodarstwach prowadzących rachunkowość przeciętne nakłady pracy na 1 ha użytków rolnych wynoszą 88 dni, przy przeciętnym obszarze gospodarstwa 5,75 ha użytków rolnych. Nakłady te są zróżnicowane

¹ Na jedną rodzinę spółdzielczą przypada przeciętnie 3,8 osób. Według danych I. Frenkla i Z. Żekońskiego publikowanych w niniejszym numerze „Zagadnień” przeciętna liczba osób w gospodarstwach chłopskich rolniczych wynosi 3,96. Zróżnicowanie spożycia na rodzinę w poszczególnych grupach gospodarstw związane jest m. in. ze wzrostem liczebności rodziny w miarę wzrostu obszaru gospodarstw. W gospodarstwach prowadzących rachunkowość rolną przypada przeciętnie 4,39 osób, w poszczególnych zaś grupach gospodarstw liczba osób w rodzinie jest następująca: do 3 ha — 3,50, 3 do 7 ha — 4,33, 7 do 10 ha — 4,99, 10 do 15 ha — 5,19, i powyżej 15 ha — 5,93.

w zależności od wielkości gospodarstw — od 46 dni w gospodarstwach powyżej 15 ha do 167 dni w gospodarstwach do 3 ha. W grupie gospodarstw od 3 do 7 ha (przeciętnie 4,7 ha) nakłady te wynoszą 104 dni na 1 ha. W gospodarstwach rachunkowiczów odpowiadających przeciętnej wielkości gospodarstwa w kraju (4,9 ha) nakłady te wynoszą około 100 dni na 1 ha. Gospodarstwa prowadzące rachunkowość rolną są bardziej intensywne niż gospodarstwa przeciętne (wartość produkcji gotowej w 1961/62 roku wynosiła w gospodarstwach rachunkowiczów 9715 zł, przeciętnie zaś w kraju w 1961 roku 6563 zł), mają więc wyższe nakłady pracy. Z drugiej zaś strony gospodarstwa te są lepiej wyposażone w środki produkcji (maszyny), co z kolei wpływa na oszczędność nakładów pracy. Jak wiadomo, nakłady pracy w gospodarstwie rolnym nie wzrastają proporcjonalnie do wzrostu produkcji. Ponieważ poziom produkcji gotowej w gospodarstwach rachunkowiczów jest o prawie 50% wyższy niż w gospodarstwach przeciętnych, można przyjąć, że nakłady pracy będą w nich wyższe najwyżej o 25%. Wobec tego nakłady pracy w przeciętnym gospodarstwie indywidualnym wynosiłyby około 80 dni na 1 ha użytków rolnych (392 dni na gospodarstwo).

W celu obliczenia efektywności łącznych nakładów na produkcję rolną przyjęto dla nakładów pracy opłatę umowną w wysokości 54 zł za 1 dzień, tj. tyle ile przyjmuje się w IER przy obliczaniu kosztów produkcji w gospodarstwach indywidualnych.

Obliczone przez nas łączne nakłady na produkcję nie obejmują jednak amortyzacji środków trwałych ze względu na brak podstaw szacunku w gospodarstwach indywidualnych.

Tabela 23

Nakłady na produkcję rolniczą w gospodarce indywidualnej i spółdzielczej w 1962 r.

Wyszczególnienie	Gospodarstwa indywidualne	RSP stare			RSP nowe		
		gospodarstwa zespółowe	gospodarstwa przyzagrodowe	razem	gospodarstwa zespółowe	gospodarstwa przyzagrodowe	razem
Nakłady pieniężne w zł/ha							
Nawozy mineralne	215	499	15	514	274	14	288
Nasiona	97	294	11	305	198	11	209
Pasze	148	205	147	352	65	163	228
Materiały pędne	75 ^a	182	—	182	143	—	143
Opłata pracy POM	7	32	—	32	28	—	28
Remonty bieżące	256	156	42	198	83	47	130
Sprzęt małocenny	41	52	16	68	32	21	53
Energia elektryczna	14	43	26	69	27	23	50
Ubezpieczenia	135	97	56	153	51	75	126
Pozostałe	274	312	62	376	166	72	238
Razem nakł. pieniężne	1 262	1 872	375	2 247	1 067	426	1 493
Nakłady pracy dni/ha	89,0	38,7	19,1	57,8	28,1	20,5	48,6
Umowna opłata pracy zł/ha	4 320	2 090	1 031	3 121	1 517	1 107	2 624
Ogółem nakłady zł/ha	5 582	3 962	1 406	5 368	2 584	1 533	4 117
Produkcja gotowa zł/ha	5 992	5 350	1 575	6 925	3 629	1 781	5 410

^a W gospodarstwach indywidualnych suma ta obejmuje także wydatki na opał i sznurek. W RSP wydatki te mieszczą się w rubryce „pozostałe”.

Z tabeli 23 wynika, że nakłady pieniężne na 1 ha w gospodarce spółdzielczej (zespołowej i przyzagrodowej łącznie) znacznie przekraczają nakłady w gospodarce indywidualnej. Złożyły się na to głównie wyższe nakłady na nawozy mineralne, nasiona, pasze, materiały pędne i energię elektryczną. Niższe są natomiast nakłady na remonty bieżące, co wynika zarówno z mniejszego wyposażenia w środki produkcji w przeliczeniu na 1 ha, jak i stosunkowo większego udziału w tych środkach środków nowych. W porównaniu z gospodarką indywidualną gospodarka spółdzielcza wykazuje znacznie wyższe nakłady na zakup obrotowych środków produkcji pochodzenia rolniczego (nasiona, pasze), a mianowicie w gospodarstwach indywidualnych nakłady te wynoszą 245 zł, w spółdzielniach nowych 473, w starych zaś 657 zł na 1 ha użytków rolnych. Nakłady te są, między innymi, źródłem wyższej produkcji towarowej w gospodarce spółdzielczej.

Wyższym nakładom pieniężnym na 1 ha w gospodarce spółdzielczej towarzyszą znacznie niższe nakłady pracy żywej. Nakłady na 1 ha nie są oczywiście w pełni porównywalne, jeśli nie brać jednocześnie pod uwagę wartości wytworzonej produkcji. Dlatego też w tabeli 24 przedstawiamy te nakłady w przeliczeniu na jednostkę produkcji (100 zł wartości produkcji gotowej), jak również wartość produkcji w przeliczeniu na jednostkę nakładów.

Tabela 24

Wskaźniki efektywności nakładów i produkcji w gospodarce indywidualnej i spółdzielczej w 1962 r.

Wyszczególnienie ^a	Gospodarstwa indywidualne	RSP stare			RSP nowe		
		gospodarstwa zespołowe	gospodarstwa przyzagrodowe	razem	gospodarstwa zespołowe	gospodarstwa przyzagrodowe	razem
Kapitałochłonność produkcji	21,1	35,0	23,8	32,4	29,4	23,9	27,6
Pracochłonność produkcji	1,33	0,72	1,21	0,83	0,77	1,15	0,90
Wydajność pracy	74,9	138,2	82,4	119,8	129,1	86,9	111,3
Efektywność nakładów	107,3	135,0	112,0	129,0	140,4	116,1	131,4

^a **Kapitałochłonność produkcji** — nakłady pieniężne w zł na 100 zł wartości produkcji gotowej. **Pracochłonność produkcji** — nakłady pracy w dniach na 100 zł wartości produkcji gotowej. **Wydajność pracy** — wartość produkcji gotowej na 1 dzień pracy. **Efektywność nakładów** — wartość produkcji gotowej na 100 zł nakładów pieniężnych i umownej opłaty pracy.

Zróżnicowanie nakładów pieniężnych w rozpatrywanych gospodarstwach ilustruje tzw. wskaźnik kapitałochłonności. Wskaźnik ten jest podobny w gospodarce indywidualnej i przyzagrodowej (w przyzagrodowej o 2,7 i 2,8 zł, czyli o około 13% wyższy), znacznie jest natomiast wyższy w gospodarce zespołowej — w spółdzielniach nowych o 8,3 zł (39%), w starych o 13,9 zł (65%).

Odwrotnie niż kapitałochłonność kształtuje się pracochłonność produkcji. W gospodarstwach przyzagrodowych nakłady pracy na jednostkę produkcji gotowej są nieco niższe niż w indywidualnej, gdyż pewna część pracy w gospodarce przyzagrodowej świadczona jest przez gospodarstwo zespołowe (uprawa działki, dostawy zielonek, pasienie inwentarza.).

W gospodarce zespołowej nakłady pracy na jednostkę wartości produkcji gotowej wynoszą w spółdzielniach nowych 58, a w starych 54% w stosunku do poziomu nakładów w gospodarce indywidualnej. Obniżonym nakładom pracy towarzyszy oczywiście odpowiedni wzrost wydajności pracy.

W wyniku większej obniżki nakładów pracy niż wzrostu nakładów pieniężnych, efektywność łącznych nakładów jest w gospodarce zespołowej znacznie wyższa niż w indywidualnej.

Dla pełności obrazu gospodarki zespołowej podamy jeszcze nakłady na produkcję nierolniczą i wartość tej produkcji. W 1962 r. nakłady pieniężne w spółdzielniach starych wyniosły 419 zł, nakłady pracy 1,6 dnia, wartość produkcji 703 zł w przeliczeniu na 1 ha użytków spółdzielczych, w nowych odpowiednio 650 zł, 1,2 dnia i 842 zł. Wysokie nakłady pieniężne i niskie nakłady pracy (w stosunku do wartości produkcji) wynikają m. in. z tego, że w nakładach pieniężnych zawarta jest również opłata pracy różnych specjalistów i pracowników nie będących członkami spółdzielni i opłacanych gotówką.

Produkcja czysta

Miernikiem obrazującym społeczno-gospodarczą sprawność gospodarowania jest wielkość nowo wytworzonej wartości, czyli produkcja czysta. Produkcja czysta gospodarki spółdzielczej ogółem jest sumą produkcji czystej gospodarki zespołowej i przyzagrodowej zarówno rolniczej, jak i pozarolniczej (tabela 25).

W grupie spółdzielni starych w analizowanym okresie produkcja czysta rok rocznie wzrastała, natomiast w nowych nastąpił w 1962 r. pewien regres. Przyczyną tego było ograniczenie produkcji gospodarstw przyzagrodowych w wyniku zmniejszenia powierzchni i pogłowia zwierząt. Ograniczenie to w większym stopniu dotknęło spółdzielnie nowe, w których produkcja przyzagrodowa stanowiła większy ciężar gatunkowy niż w spółdzielniach starych. Udział produkcji przyzagrodowej w produkcji czystej gospodarki spółdzielczej w spółdzielniach starych, już ustabilizowanych, utrzymywał się w latach 1958—1961 w granicach 30—33%, a w 1962 r. spadł do 26,5%. W spółdzielniach nowych produkcja czysta gospodarki przyzagrodowej stanowiła ponad 40%, a w wyniku ograniczeń statutowych spadła w 1962 r. do 35,2%, co i tak stanowi jeszcze ponad 1/3 całej produkcji czystej. Jedną z istotnych różnic między spółdzielniami ustabilizowanymi i wchodzącymi dopiero w organizację gospodarstwa polega na tym, że w miarę umacniania się tej gospodarki coraz mniejszą wagę w produkcji i dochodach posiada gospodarstwo przyzagrodowe i coraz większą zespołowe.

W obu grupach spółdzielni podobnie natomiast kształtował się udział produkcji czystej z działalności pozarolniczej w produkcji czystej ogółem (4—8%) i podobne były w analizowanym okresie tendencje, wyrażające się w stopniowym zwiększaniu tej produkcji.

Tabela 23

Produkcja czysta w zł na 1 ha spółdzielczych użytków rolnych oraz jej dynamika w latach 1958—1962 w spółdzielniach starych i nowych

Rok	Produkcja czysta gospodarstw spółdzielczych ogółem	W tym					Procentowy udział w produkcji czystej ogółem produkcji czystej:		
		rolnicza		pozarolnicza ogółem	zespółowa ogółem	przyzagrodowa ogółem	rolniczej ogółem	rolniczej zespółowej	przyzagrodowej
		ogółem	w tym zespółowa						

RSP stare

Zł na 1 ha

1958	3 825	3 698	2 578	127	2 606	1 219	96,7	67,4	31,9
1959	3 947	3 757	2 537	190	2 619	1 328	95,2	64,3	33,6
1960	4 507	4 246	2 936	261	3 069	1 438	94,2	65,1	31,9
1961	4 889	4 564	3 237	325	3 423	1 466	93,4	66,2	30,0
1962	5 121	4 678	3 478	443	3 762	1 359	91,3	67,9	26,5

Wskaźniki dynamiki produkcji czystej

1959/1958	103,2	101,6	98,4	149,6	100,5	108,9			
1960/1959	114,2	113,0	115,7	137,4	117,2	108,2			
1961/1960	108,5	107,5	110,3	124,5	111,5	101,9			
1962/1961	104,7	102,5	107,4	136,3	109,9	92,7			
Średnie tempo wzrostu	107,7	106,2	108,0	137,0	109,8	102,9			

RSP nowe

Zł na 1 ha

1958	3 668	4 531	2 205	137	2 222	1 446	96,3	60,1	39,4
1959	3 542	3 412	1 945	130	1 967	1 575	96,3	54,9	44,5
1960	4 304	4 040	2 388	264	2 519	1 785	93,9	55,5	41,5
1961	4 310	4 149	2 438	161	2 474	1 836	96,3	56,6	42,6
1962	4 251	3 917	2 562	334	2 755	1 496	92,1	60,3	35,2

Wskaźniki dynamiki produkcji czystej

1959/1958	96,6	96,6	88,2	94,9	88,5	108,9			
1960/1959	121,5	118,4	122,8	203,1	128,1	113,3			
1961/1960	100,1	102,7	102,0	61,0	98,2	102,9			
1962/1961	98,6	94,4	105,0	207,5	111,4	81,5			
Średnie tempo wzrostu	104,2	103,0	104,5	141,6	106,6	101,7			

W tabeli 25 oprócz wskaźników na hektar podano również wskaźniki dynamiki produkcji czystej (łańcuchowe) oraz średnie roczne tempo przyrostów. Wskaźniki te są znacznie wyższe w spółdzielniach starych niż w nowych, a przyrosty w poszczególnych latach są bardziej rytmiczne. Szczególnie daje się to zauważyć w zespołowej produkcji rolniczej, a więc podstawowej w gospodarce spółdzielczej. Średnie tempo wzrostu w spółdzielniach starych wynosi 8%, a przyrosty roczne wahają się od 1,6 do 15,7%. Produkcja ta decyduje o tempie dynamiki całkowitej produkcji czystej, która w tej grupie spółdzielni wynosi 7,7% rocznie.

Wysoki średni roczny przyrost produkcji czystej w spółdzielniach starych jest wskaźnikiem bardzo korzystnie świadczącym o tej grupie spółdzielni, a rytmiczne tempo przyrostu wskazuje na ustabilizowaną, planową gospodarkę.

Dla obu grup spółdzielni charakterystyczne są wysokie wskaźniki dynamiki produkcji czystej pozarolniczej — w spółdzielniach nowych średnie tempo przyrostu wynosiło 41,6, w spółdzielniach starych zaś 37%, co oznacza intensywne poszukiwanie nowych źródeł dochodów uzupełniających dochody z produkcji rolniczej.

Bardziej wymownie o tempie wzrostu produkcji czystej rolniczej świadczy porównanie z gospodarstwami indywidualnymi (niestety, za okres tylko ostatnich 3 lat).

Tabela 26

**Wielkość rolniczej produkcji czystej w latach 1960—1962 w RSP
i w gospodarstwach indywidualnych**

Rok	Produkcja czystą rolniczą w zł na 1 ha użytków rolnych			
	gospodarstwa indywidualne	RSP w kraju ogółem	RSP stare	RSP nowe
1960	4 653	4 184	4 246	4 040
1961	5 370	4 428	4 564	4 149
1962	4 730	4 421	4 678	3 918
Średnie tempo wzrostu	101,8	102,8	105,0	98,6

Gospodarstwa indywidualne w latach 1960—1962 osiągnęły znacznie wyższą produkcję czystą z każdego hektara niż spółdzielnie ogółem w kraju i nieco wyższą niż spółdzielnie stare. Szczególnie znaczna różnica wystąpiła w 1961 r., w którym wyniki produkcji w gospodarstwach indywidualnych kształtowały się wyjątkowo korzystnie. W 1962 r. nastąpił w gospodarstwach indywidualnych spadek produkcji czystej o około 12%. W spółdzielniach starych w roku tym nastąpił dalszy wzrost produkcji czystej o około 2,5%, w nowych natomiast spadek o 5,6%; spadek ten był jednak mniejszy niż w gospodarstwach indywidualnych. W ciągu 3 lat średni roczny przyrost rolniczej produkcji czystej w gospodarstwach indywidualnych wynosił 1,8%, natomiast w spółdzielniach starych 5%.

Bardziej prawidłowe porównanie wyników spółdzielni z gospodarstwami indywidualnymi daje zestawienie spółdzielni z grupami gospodarstw o zbliżonym obszarze użytków rolnych na 1 rodzinę (1 gospodarstwo).

Z danych tabeli 27 wynika, że spółdzielnie stare w 1962 r. osiągnęły produkcję czystą (rolniczą) wyższą o około 4% w przeliczeniu na 1 ha

użytków rolnych i około 11,5% w przeliczeniu na rodzinę niż gospodarstwa indywidualne o podobnym obszarze gruntów na rodzinę.

Tabela 27

Wartość rolniczej produkcji czystej na 1 ha użytków roln. i na 1 rodzinę w gospodarstwach indywidualnych o różnym obszarze oraz w RSP, w 1962 r.

Grupy gospodarstw	Przeciętny obszar na rodzinę ha	Produkcja czysta w zł	
		na 1 ha użytków rolnych	na 1 rodzinę
do 3 ha	1,39	6 628	9 193
3—7 ha	5,00	5 257	26 287
7—10 ha	8,79	4 485	39 419
powyżej 10 ha	14,36	3 635	52 221
Gosp. indyw. ogółem	4,90	4 730	23 203
RSP stare	9,40	4 678	43 949
RSP nowe	10,69	3 918	41 900

Podział produkcji czystej w gospodarstwach zespołowych

O wysokości osobistych dochodów spółdzielców decyduje nie tylko poziom produkcji czystej, lecz również jej podział między państwo, gospodarstwo zespołowe jako całość i wreszcie między samych spółdzielców.

Świadczenia na rzecz państwa, jako instrument polityki ekonomicznej w zakresie regulacji dochodów gospodarstw rolnych, ustalane są na nieco innych zasadach w spółdzielniach produkcyjnych (niższy wymiar, bez progresji) niż w gospodarstwach indywidualnych. Świadczeniami objęte są zarówno gospodarstwa zespołowe jak i przyzagrodowe, przy czym podstawowy ciężar świadczeń ponosi gospodarstwo zespołowe. W latach 1958 do 1961 w wymiarze świadczeń podatku gruntowego i dostaw obowiązkowych w gospodarstwach zespołowych nastąpiła pewna stabilizacja. Dopiero w wyniku reformy podatkowej w 1962 r. zaszły pewne zmiany, na skutek których obciążenia te bardzo poważnie wzrosły. Według założeń reformy podatkowej, wymiar podatku gruntowego w spółdzielniach produkcyjnych został zrównany z wymiarem małych obszarowo gospodarstw indywidualnych. Podniesienie wymiaru podatku gruntowego w RSP zostało rozłożone na dwa lata, tak więc w 1963 r. nastąpiło dalsze zwiększenie świadczeń. W mniejszym stopniu niż podatek gruntowy wzrosły również w 1962 r. obciążenia z tytułu dostaw obowiązkowych. Wymiar dostaw żywca wzrósł szczególnie w tych spółdzielniach, które nie osiągnęły wymaganego statutowo minimum 20 sztuk bydła na 100 ha użytków rolnych. W tych wypadkach zwiększenie wymiaru dostaw żywca ma spełniać rolę bodźca do zwiększenia zespołowej hodowli bydła. Ponieważ w 1962 r. świadczenia na rzecz państwa wzrosły w większym stopniu niż zespołowa produkcja czysta, stąd też udział ich w produkcji czystej zwiększył się bardzo znacznie. W spółdzielniach starych w analizowanym okresie (1958—1962) produkcja czysta zespołowa wzrosła o 45%, podczas gdy świadczenia o 76%. Stąd też ich udział w produkcji w latach 1958—1961 stopniowo malał — z 8,8 do 6,4%, w 1962 r. natomiast wzrósł do 10,8%. Jeszcze wyraźniej wzrósł udział świadczeń w produkcji czystej spółdzielni nowych. Ponieważ jednak w grupie tej znaczna część spółdzielni

nie prowadziła rozwiniętej produkcji zwierzęcej, wymiar świadczeń jest wyższy, ale o wysokim udziale tych świadczeń w produkcji czystej (15,2%) decyduje nie tyle wysokość wymiaru, ile niższy poziom produkcji czystej.

Szczególną cechą gospodarki zespołowej jest wysoki poziom akumulacji wewnętrznej, zagwarantowany przepisami statutowymi. W analizowanym okresie nastąpiły, podobnie jak w wymiarze świadczeń, bardzo istotne

Tabela 28

Świadczenia na rzecz państwa w gospodarce zespołowej w zł na 1 ha użytków spółdzielczych

Rok	Pro- dukcja czysta zespo- łowa	Świadczenia na rzecz państwa			Procentowy udział świad- czeń w produkcji czystej		
		razem	w tym		razem	dostawy obowią- kowe	podatek
			dostawy obowią- kowe ^a	podatek			
R S P s t a r e							
1958	2 606	229	161	68	8,8	6,2	2,6
1959	2 618	198	136	62	7,6	5,2	2,4
1960	3 068	213	143	70	7,0	4,7	2,3
1961	3 423	220	145	75	6,4	4,2	2,2
1962	3 761	405	200	205	10,8	5,3	5,4
R S P n o w e							
1958	2 223	291	211	80	13,1	9,5	3,6
1959	1 967	251	186	65	12,8	9,5	3,3
1960	2 519	214	159	55	8,5	6,3	2,2
1961	2 474	222	160	62	9,0	6,5	2,5
1962	2 754	418	230	188	15,2	8,4	6,8

^a Dostawy obowiązkowe obliczono przez różnicę cen między ceną dostaw obowiązkowych i ceną ponadplanowego skupu, tj. dla zbóż 80 zł, dla ziemniaków 30 zł za 1 q i dla żywca 10 zł za 1 kg.

zmiany w zakresie obowiązków spółdzielni w wydzielaniu funduszy niepodzielnych (akumulacji wewnętrznej) na cele rozszerzonej reprodukcji. Od 1959 r. w spółdzielniach wprowadzono obowiązek wydzielania funduszu amortyzacyjnego, początkowo tylko od wartości maszyn i środków transportowych, a następnie od wszystkich środków trwałych. Zwiększyło to poważnie obowiązki spółdzielni na rzecz umocnienia majątku zespołowego. W normalnym rachunku ekonomicznym amortyzacja jest elementem nakładów, w celu jednak zapewnienia warunków porównywalności w czasie, jak i porównywalności z gospodarstwami indywidualnymi, w których nie stosuje się odpisów amortyzacyjnych, odpisy na fundusz amortyzacyjny traktować będziemy jako element akumulacji (tabela 29). Oprócz tego do akumulacji w środkach trwałych w spółdzielniach produkcyjnych zaliczamy fundusz zasobowy (uzależniony od wysokości dochodów), fundusz socjalny na cele inwestycyjne oraz wartość przyrostu zwierząt przeznaczonych do dalszego chowu. Ponadto podaje-

my akumulację w środkach obrotowych (zapasy), którą spółdzielnie rok rocznie wydzielają jako część produkcji stanowiącej rezerwy siewne i paszowe, co również stanowi wartość akumulowaną, niepodlegającą podziałowi.

Tabela 29

Akumulacja w gospodarce zespołowej na 1 ha użytków spółdzielczych w latach 1958—1962

Lata	Akumulacja w zł na 1 ha						Procentowy udział akumulacji w zespołowej produkcji czystej		
	ogółem	w tym					ogółem	w tym	
		w środkach trwałych				w zapasach		w środkach trwałych	w zapasach
		fundusz amortyzacyjny	fundusz zasobowy	przyrost zwierząt	fundusz socjalny				

RSP stare

1958	519	—	201	159	23	136	19,9	14,7	5,2
1959	498	57	203	127	35	76	10,0	16,1	2,9
1960	797	145	246	130	43	233	26,0	18,4	7,6
1961	898	273	294	154	37	140	26,2	22,1	4,1
1962	983	353	370	117	37	106	26,1	23,2	2,8

RSP nowe

1958	337	—	195	14	15	112	15,1	10,1	5,0
1959	311	40	182	21	2	66	15,8	12,5	3,3
1960	696	141	221	41	37	256	27,6	17,4	10,2
1961	612	217	236	14	10	135	24,7	19,3	5,4
1962	698	249	279	36	20	114	25,3	21,2	4,1

Wzrost akumulacji wewnętrznej jest w analizowanym okresie wyrazem dużego, stale rosnącego wkładu spółdzielców w umacnianie majątku zespołowego. Należy jednak podkreślić, że obecnie, gdy tempo wzrostu akumulacji jest wyższe niż tempo wzrostu produkcji czystej, ograniczana jest w sposób wyraźny część pozostająca do podziału między spółdzielców. Szczególnie wyraźnie zarysowuje się to w grupie spółdzielni nowych.

W spółdzielniach starych, w których tempo przyrostu produkcji czystej było znacznie większe niż w nowych, zmniejszenie części pozostającej do podziału z 71,3 do 63,1% nie stanowiło ograniczenia absolutnej wysokości dochodu osobistego członków, a nawet umożliwiło pewne zwiększenie — z 1858 zł na 1 ha użytków w 1958 r. do 2373 zł w 1962 r., w spółdzielniach nowych natomiast dochód podzielny z gospodarstwa zespołowego w okresie 5 lat utrzymywał się na prawie niezmiennym poziomie —

Tabela 30

Udział świadczeń na rzecz państwa, akumulacji wewnętrznej oraz dochodu podzielonego w zespołowej produkcji czystej

Rok	Pro- dukcja czysta zespo- łowa zł/ha	Świad- czenia na rzecz państwa zł/ha	Akumu- lacja zł/ha	Dochód podzielny zł/ha	Procentowy udział w produkcji czystej		
					świad- czeń na rzecz państwa	akumu- lacji	dochodu podziel- nego
R S P s t a r e							
1958	2 606	229	519	1 858	8,8	19,9	71,3
1959	2 618	198	498	1 922	7,6	19,0	73,4
1960	3 063	213	797	2 058	6,9	26,0	67,1
1961	3 423	220	898	2 305	6,4	26,2	67,4
1962	3 761	405	983	2 373	10,8	26,1	63,1
R S P n o w e							
1958	2 223	291	337	1 595	13,1	15,2	71,7
1959	1 967	251	311	1 405	12,8	15,8	71,4
1960	2 519	214	696	1 609	8,5	27,6	63,9
1961	2 474	222	612	1 640	9,0	24,7	66,3
1962	2 754	418	698	1 638	15,2	25,3	59,5

około 1600 zł na 1 ha. Jednakże na skutek przejmowania dodatkowych gruntów z FZ, obszar ziemi na 1 rodzinę wzrósł (tabela 3), stąd też dochody rodziny wzrosły (o czym będzie dalej mowa).

Podział produkcji czystej w gospodarstwach przyzagrodowych

Rozdysponowanie produkcji czystej w gospodarstwach przyzagrodowych w latach 1958—1962 wskazuje na pewne odmienne tendencje niż w gospodarce zespołowej. Podstawowym celem produkcji przyzagrodowej jest samozaopatrzenie, a w dalszej kolejności akumulacja, która zależy od wysokości uzyskanych dochodów. Świadczenia gospodarstw przyzagrodowych na rzecz państwa są niewielkie w stosunku do dochodów i realizowane tylko w podatku gruntowym. Do roku 1957 gospodarstwa przyzagrodowe świadczyły również po 10 kg żywca z działki. Obecnie dostawy żywca oddają tylko gospodarstwa przyzagrodowe w spółdzielniach nie prowadzących zespołowej hodowli — realizowane są najczęściej zespołowo i odpowiednio rozliczane w gotówce między poszczególne gospodarstwa przyzagrodowe. Reforma podatkowa z 1961 r. objęła również działki przyzagrodowe — podatek wzrósł prawie o 100% — ze 100—120 do 200—220 zł na 1 gospodarstwo.

Produkcja przyzagrodowa uległa w 1962 r. poważnemu zmniejszeniu, co znalazło swój wyraz nie tyle w ograniczeniu spożycia, ile w ograniczeniu akumulacji. Akumulacja gospodarstw przyzagrodowych wyraża się w inwestycjach (budownictwo, zakup inwentarza martwego), których wartość w oparciu o ankiety IER oszacowano na 1000—1500 zł na 1 gos-

podarstwo rocznie (tendencje w tych wydatkach są wyraźnie rosnące) oraz w przyroście zwierząt pozostawionych do dalszego chowu. W latach 1961—1962 ograniczenie przyzagrodowej hodowli spowodowało wyprzedaż zwierząt i zwiększenie tą drogą produkcji towarowej, a w dalszej konsekwencji spożycia. Szczególnie wyraźnie zarysowują się różnice między spółdzielniami starymi i nowymi.

Tabela 31

**Podział przyzagrodowej produkcji czystej w przeliczeniu na 1 ha
użytków spółdzielczych**

Rok	Produkcja czysta przyzagrodowa zł/ha	Podział produkcji czystej (w zł/ha)					Procentowy udział w produkcji czystej:		
		akumulacja							
		razem	wydatki inwestycyjne	przyrost zwierząt					
RSP stare									
1958	1 219	111	111	—	12	1 005	9,1	1,0	89,9
1959	1 328	119	119	—	12	1 197	9,0	0,9	90,1
1960	1 439	162	128	34	12	1 265	11,3	0,8	87,9
1961	1 466	48	139	—91	12	1 406	3,3	0,8	95,9
1962	1 359	42	160	—118	27	1 290	3,1	2,0	94,9
RSP nowe									
1958	1 445	119	119	—	13	1 313	8,2	0,9	90,0
1959	1 575	119	119	—	13	1 443	7,6	0,8	91,6
1960	1 785	135	133	2	12	1 638	7,6	0,7	91,7
1961	1 837	100	125	—25	11	1 726	5,4	0,6	94,0
1962	1 496	—189	131	—320	20	1 665	—12,6	1,3	111,3

W spółdzielniach nowych zmniejszenie produkcji czystej w 1962 r. w stosunku do 1961 r. o około 340 zł (w przeliczeniu na 1 ha użytków spółdzielczych) ograniczyło spożycie tylko około 60 zł, kosztem ujemnej akumulacji, w starych natomiast zmniejszenie produkcji i spożycia było równomierne — o około 110 zł, natomiast akumulacja utrzymała się na poziomie roku poprzedniego. Jak różną rolę spełniają gospodarstwa przyzagrodowe w spółdzielniach starych i nowych świadczą poniższe wskaźniki procentowe określające udział gospodarstw przyzagrodowych w całej gospodarce spółdzielczej, w roku 1962:

	RSP stare	RSP nowe
w produkcji czystej	26,5	35,2
w świadczeniach na rzecz państwa	6,2	4,5
w akumulacji spółdzielczej	4,1	ujemna
w dochodzie osobistym	28,2	50,4

Podział produkcji czystej w gospodarstwach spółdzielczych i indywidualnych

W gospodarstwach spółdzielczych (zespołowych i przyzagrodowych łącznie) podział produkcji czystej bardzo odbiega od podziału w gospodarstwach indywidualnych. Pomimo zwiększenia w RSP w 1962 r. wy-

Tabela 32

Świadczenie na rzecz państwa w gospodarstwach spółdzielczych ogółem i indywidualnych w latach 1960—1962

Wyszczególnienie	Świadczenia w zł z 1 ha użytków rolnych		
	ogółem	w tym	
		podatek gruntowy	dostawy obowiązkowe
Gospodarstwa indywidualne			
1960	581	239	347
1961	623	254	369
1962	684	312	372
Średnie tempo wzrostu	108,6	114,6	104,5
RSP ogółem w kraju 1960	225	77	148
1961	232	82	150
1962	435	225	210
Średnie tempo wzrostu	144,9	190,4	120,5

Tabela 33

Akumulacja na 1 ha użytków rolnych w gospodarstwach indywidualnych i spółdzielczych ogółem w latach 1960—1962

Wyszczególnienie	Akumulacja w zł na 1 ha użytków rolnych			
	ogółem	w tym		
		w gotówce	przyrost zwierząt	przyrost zapasów
Gospodarstwa indywidualne				
1960	475	455	—12	52
1961	812	449	78	285
1962	100 ^a	485	50	—435
RSP ogółem w kraju				
1960	921	554	127	240
1961	869	693	38	138
1962	901	888	—96	109

^a W 1963 r. akumulacja w gospodarstwach, indywidualnych ponownie wzrosła. W całej gospodarce chłopskiej przyrost zapasów wynosił 221 zł na 1 ha, natomiast przyrost zwierząt był ujemny, a mianowicie —63 zł na 1 ha.

miaru świadczeń na rzecz państwa, są one nadal znacznie niższe niż w gospodarstwach indywidualnych (w 1961 r. o 391, w 1962 r. już tylko o 249 zł średnio na 1 ha — według danych masowych). Ponieważ poziom produkcji czystej w 1962 r. w RSP ogółem utrzymał się na poziomie 1961 r., a w gospodarstwach indywidualnych obniżył się o około 12% (tabela 26), stąd też zwiększenie wymiaru świadczeń w tym roku zaważyło na rozdysponowaniu produkcji w gospodarstwach obu sektorów.

Wyraźna różnica zarysowuje się także przy porównywaniu akumulacji oraz tendencji zmian w gospodarstwach spółdzielczych i indywidualnych. O akumulacji w gospodarstwach spółdzielczych, zespołowych przyzagrodowych, była już mowa. Jako akumulację w gospodarstwach indywidualnych przyjęliśmy wartość dokonanych inwestycji oraz spłatę kredytów inwestycyjnych, ponadto wartość przyrostu zwierząt i zapasów.

Tabela 34

**Podział produkcji czystej w gospodarce indywidualnej
i w RSP w latach 1960—1962**

Rok	Pro- dukcja czysta ogółem zł/ha ^a	W tym			Udział procentowy w produkcji czystej:		
		świad- czenia na rzecz państwa	akumu- lacja	spożycie	świad- czeń na rzecz państwa	akumu- lacji	spożycia
Gospodarstwa indywidualne							
1960	5 140	581	475	4 084	11,3	9,2	79,5
1961	5 945	633	812	4 500	10,6	13,7	75,7
1962	5 237	684	100	4 453	13,1	1,9	85,0
Średnie tempo wzrostu	101,9	108,6	91,6	104,5			
R S P s t a r e							
1960	4 057 ^a	225	959	3 323	5,0	21,3	73,7
1961	4 888	232	946	3 710	4,7	19,4	75,9
1962	5 119	432	1 025	3 662	8,4	20,0	71,6
Średnie tempo wzrostu	106,6	144,7	103,5	105,2			
R S P n o w e							
1960	4 302	226	831	3 245	5,3	19,3	75,4
1961	4 311	233	712	3 366	5,4	16,5	78,1
1962	4 354	438	509	3 307	10,3	12,0	77,7
Średnie tempo wzrostu	99,5	145,6	78,6	101,0			

^a Produkcja czysta w RSP obejmuje produkcję rolniczą i uboczną łącznie w całym gospodarstwie spółdzielczym.

Mimo, że unikamy w tym opracowaniu danych masowych ze spółdzielni ogółem, z przyczyn omówionych we wstępie, wydaje się, że porównanie to pozwala na pewne stwierdzenie zasadniczych różnic w tych dwóch sektorach rolnictwa.

W gospodarstwach indywidualnych akumulacja, zwłaszcza w postaci zapasów, jest wyraźnie uzależniona od tego czy dany rok był pomyślny czy też nie. Stąd też w latach o niesprzyjających warunkach atmosferycznych zapasy nie tylko nie były wydzielane, ale nagromadzone z produkcji w poprzednim okresie zostały spożyte. Gospodarstwa spółdzielcze, jako gospodarstwa działające planowo, rozporządzają zawsze pewną ilością rezerwy i w ten sposób są mniej uzależnione od warunków zewnętrznych. Nawet zmiany akumulacji w wartości przyrostu zwierząt wynikły ze względów statutowo-organizacyjnych, a nie gospodarczych. Bardziej prawidłowe wnioski możemy wyciągnąć przez porównanie gospodarstw indywidualnych z gospodarstwami spółdzielczymi starymi i nowymi.

W grupie spółdzielni starych zwracają uwagę nie tylko wysokie wskaźniki, ale i rytmiczne przyrosty dochodu i akumulacji w przeciwieństwie do gospodarstw indywidualnych, których wskaźniki wzrostu wykazują duże wahania. Mimo niższych świadczeń, ale na skutek znacznie wyższej akumulacji, część produkcji czystej przeznaczona na spożycie w spółdzielniach obu grup jest znacznie niższa niż w gospodarstwach indywidualnych ogółem. Wskaźniki wzrostu w spółdzielniach nowych bardziej zbliżone są do wskaźników w gospodarstwach indywidualnych, cechuje je duża zmienność w czasie, chociaż przyczyny są zasadniczo różne (bardziej natury organizacyjnej) niż w gospodarstwach indywidualnych.

Rozporządzamy zbyt krótkim szeregiem czasowym, ażeby wyciągnąć bardziej wiążące wnioski z tych porównań, możemy jednak stwierdzić że w gospodarce spółdzielczej poziom dochodów wyznacza w większym stopniu poziom spożycia niż akumulacji. W gospodarstwach indywidualnych natomiast poziom dochodów determinuje przede wszystkim poziom akumulacji, natomiast w znacznie mniejszym stopniu wpływa na poziom spożycia.

Dochody rodzin spółdzielczych

Na dochód rodziny spółdzielczej składa się dochód z gospodarstwa zespołowego, dochód (rolniczy) z gospodarstwa przyzagrodowego oraz z zarobków ubocznych poza gospodarstwem.

Dla porównywania spółdzielni między sobą przyjmujemy najczęściej wartość dochodu podzielnego na 1 rodzinę. Jest to miernik określający wielkość dochodu rodziny spółdzielczej z gospodarstwa zespołowego. Dochód ten realizowany jest częściowo w gotówce, częściowo w produktach. Im bardziej intensywna jest produkcja zespołowa tym większą część dochodu podzielnego stanowi gotówka.

Spółdzielcy w spółdzielniach starych nie tylko osiągają znacznie wyższe dochody, lecz także realizują je w znacznie większym stopniu w gotówce. Jest to uzasadnione wyższą produkcją towarową i większymi obrotami pieniężnymi w tych gospodarstwach oraz mniej rozwiniętą produkcją przyzagrodową i mniejszymi potrzebami paszowymi w tej grupie spółdzielni. Jednakże tak w spółdzielniach starych, jak i nowych, tendencje są podobne i zmierzają do stopniowego zwiększania części pieniężnej do-

Tabela 35

Struktura dochodu z gospodarstwa zespołowego w RSP starych i nowych

Rok	RSP stare			RSP nowe		
	dochód podzielný na 1 rodzinę w zł		udział gotówki w dochodzie podzielnym w %	dochód podzielný na 1 rodzinę w zł		udział gotówki w dochodzie podzielnym w %
	ogółem	w tym w gotówce		ogółem	w tym w gotówce	
1958	16 826	8 692	51,7	13 440	3 353	24,9
1959	17 780	9 645	54,2	12 956	4 158	32,1
1960	19 235	11 452	59,5	14 500	5 446	37,6
1961	21 516	12 955	60,2	17 087	7 339	43,0
1962	22 228	14 696	66,1	17 591	6 583	37,4

chodu, kosztem produktów. Objaw ten jest jak najbardziej korzystny, a w związku z ograniczaniem produkcji przyzagrodowej i rozszerzaniem zespołowej produkcji zwierzęcej, należy się spodziewać dalszych zmian w tym kierunku.

Dochód z gospodarstwa przyzagrodowego stanowi produkcja gotowa pomniejszona o wydatki produkcyjne. Ponieważ przy obliczaniu produkcji gotowej gospodarstwa przyzagrodowego uwzględniono już produkty uzyskane z gospodarstwa zespołowego, pozostała jej część po potrąceniu wydatków i świadczeń stanowi dochód osobisty z gospodarstwa przyzagrodowego.

Tabela 36

Dochód osobisty z gospodarstwa przyzagrodowego oraz jego procentowy udział w dochodzie osobistym ogółem

Rok	RSP stare				RSP nowe			
	dochód osobisty na 1 rodzinę zł			udział dochodu z gospo- darstwa zespo- łowego w %	dochód osobisty na 1 rodzinę zł			udział dochodu z gospo- darstwa zespo- łowego w %
	ogółem	w tym z gospodarstwa			ogółem	w tym z gospodarstwa		
		zespo- łowego	przy- zagro- dowego			zespo- łowego	przy- zagro- dowego	
1958	27 898	16 826	11 072	60,3	25 448	13 440	11 008	52,7
1959	29 905	17 780	12 125	59,4	27 368	12 956	14 412	45,5
1960	32 432	19 235	13 197	59,3	32 364	14 500	17 864	44,7
1961	35 121	21 516	13 605	61,3	36 209	17 087	19 122	47,2
1962	34 782	22 228	12 554	63,9	33 294	17 591	15 703	52,8

Średnie tempo
wzrostu

107,3 103,4

107,3 111,1

Wielkość dochodu osobistego rodziny spółdzielczej nie różni się w zasadniczy sposób w obu grupach spółdzielni, ale w spółdzielniach starych jest ona w znacznie większym stopniu określona przez dochód z gospodarstwa zespołowego. W spółdzielniach nowych natomiast blisko połowę dochodu stanowi dochód z gospodarstwa przyzagrodowego, co — pomimo dużych zmian w ostatnim roku — wskazuje na niewłaściwe jeszcze proporcje pomiędzy gospodarką zespołową i przyzagrodową. O różnicach pomiędzy obu grupami spółdzielni wyraźnie mówi także wskaźnik średniego tempa wzrostu dochodu — dochód z gospodarstwa zespołowego w obu grupach spółdzielni zwiększał się średnio o 7,3% rocznie, natomiast dochód z gospodarstwa przyzagrodowego w spółdzielniach starych tylko o 3,4%, podczas gdy w nowych o 11,1% rocznie.

Dla określenia dochodu osobistego podajemy bardziej szczegółowe zestawienie źródeł dochodu oraz jego strukturę. Na dochód ten składa się gotówka otrzymana z gospodarstwa zespołowego, gotówka ze sprzedaży

Tabela 37

Źródła dochodu rodziny spółdzielczej i jego struktura
(W zł na 1 rodzinę)

Rok	Źródła dochodu						Wydatki produkcyjne przyzagrodowe	Podatki	Dochód osobisty		
	gotówka z gospodarstwa zespołowego	produkcja towarowa z gospodarstw przyzagrodowych	zarobki pozarolnicze przyzagrodowe	wartość spożycia naturalnego	razem	ogółem			w tym		
									akumulacja	spożycie	
R S P s t a r e											
1958	8 692	11 344	1 000	10 041	31 077	3 075	110	27 898	1 000	26 898	
1959	9 645	12 512	1 000	10 041	33 198	3 183	110	29 905	1 100	28 805	
1960	11 452	13 158	1 200	10 142	35 952	3 410	110	32 432	1 516	30 916	
1961	12 955	14 140	1 300	10 259	38 654	3 420	113	35 121	445	34 676	
1962	14 696	12 081	1 500	10 259	38 536	3 534	220	34 782	383	34 399	
Srednio											
tempo wzrostu	114,1	102,1	110,9	100,6	105,6	103,6		105,8		106,5	
R S P n o w e											
1958	3 353	15 426	1 000	10 041	29 820	4 262	110	25 448	1 000	24 448	
1959	4 158	17 079	1 000	10 041	32 278	4 800	110	27 368	1 100	26 268	
1960	5 446	20 451	1 200	10 142	37 239	4 765	110	32 364	1 230	31 134	
1961	7 339	22 073	1 300	10 259	40 971	4 652	110	36 209	1 038	35 171	
1962	6 583	19 724	1 500	10 259	38 067	4 553	220	33 294	-2 026	35 320	
Srednio											
tempo wzrostu	119,9	106,9	110,9	110,6	106,6	101,9		10,7		109,8	

produktów wytworzonych w gospodarstwie przyzagrodowym, wpływy z zarobków ubocznych poza gospodarstwem. Dochodem jest też wartość produktów spożytych, wyprodukowanych w gospodarstwie przyzagrodowym, bądź też uzyskanych z gospodarstwa zespołowego. W okresie 5 lat rola i miejsce każdego z tych źródeł dochodu zmieniło się w zależności od powiązań między gospodarstwem zespołowym i przyzagrodowym.

Jak wynika z danych tabeli 37, podstawowym źródłem wpływów pieniężnych, zwłaszcza w grupie spółdzielni nowych, jest gospodarstwo przyzagrodowe — wpływy z produkcji towarowej oraz z zarobków ubocznych stanowią w poszczególnych latach średnio około 80% wpływów gotówkowych ogółem. Jeśli wziąć pod uwagę, że wpływy te są również bardziej równomiernie rozłożone w ciągu roku (sprzedaż mleka, jaj), to uzasadnione staje się mniejsze zainteresowanie spółdzielców tej grupy opłatą pieniężną z gospodarstwa zespołowego. W spółdzielniach starych gotówka z gospodarstwa zespołowego stanowiła w 1962 r. ponad 50% wpływów pieniężnych ogółem. Ponieważ w spółdzielniach bardziej rozwiniętych, o wysokiej opłacie pieniężnej, wypłaty (zaliczkowanie) dokonywane są częściej, stąd też i potrzeby uzupełniania bieżących wpływów gotówkowych przez wpływy z produkcji przyzagrodowej są mniejsze.

Najbardziej dynamicznym źródłem dochodów w obu grupach spółdzielni były wpływy gotówkowe z gospodarstwa zespołowego. Mimo zdecydowanie wyższych dochodów w grupie spółdzielni starych, spółdzielnie nowe charakteryzuje większa dynamika, co wynika jednak ze zmian organizacyjnych.

Wydatki produkcyjne w gospodarstwie przyzagrodowym — znacznie większe w spółdzielniach nowych — zmniejszają poważnie różnice w dochodzie osobistym spółdzielni obu grup, który jest zaledwie około 4% (średnio) wyższy w spółdzielniach starych niż nowych. A zatem różnica w dochodach między spółdzielniami starymi i nowymi tkwi nie tyle w wysokości dochodów, ile w źródłach ich wytwarzania.

Porównanie dochodów spółdzielców z dochodami gospodarstw indywidualnych

Dla porównania dochodów osobistych rodzin spółdzielczych z dochodami rodzin indywidualnych zestawiono je z dochodami poszczególnych grup obszarowych gospodarstw indywidualnych, a nie z danymi przeciętnymi, które całkowicie zacierają ogromne zróżnicowanie dochodów rodzin w gospodarstwach różnej wielkości.

Dane tabeli 38 są jak gdyby syntetycznym zestawieniem poprzednio omówionych i skomentowanych wskaźników, które umożliwiają w sposób jednolity obliczenie dochodu osobistego w gospodarstwach spółdzielczych i indywidualnych. Modyfikacja tych obliczeń w stosunku do danych tabeli 37 polega na tym, że z punktu widzenia rodziny jako dochód osobisty przyjmowaliśmy spożycie i akumulację w gospodarstwie przyzagrodowym, natomiast do porównania z gospodarstwami indywidualnymi przyjmujemy pełną akumulację zespołową i przyzagrodową.

Za podstawę porównań przyjmujemy zasadniczo RSP stare z gospodarstwami indywidualnymi o obszarze 7—10 ha. Jak wynika z tabeli 38, wszystkie wskaźniki dochodu osobistego w przeliczeniu na rodzinę i na 1 ha użytków rolnych w spółdzielniach starych są wyższe niż w gospo-

darstwach indywidualnych o obszarze 7—10 ha. Dochód osobisty w tych spółdzielniach w przeliczeniu na 1 ha użytków jest wyższy o około 14%, na jedną rodzinę zaś o 22%. Wyższe dochody rodzin spółdzielczych są wynikiem nie tylko bardziej produktywnego wykorzystania ziemi (o tym mówią wskaźniki na jednostkę powierzchni), ale także bardziej intensywnej i bardziej wielostronnej produkcji (większy udział dochodów pozarolniczych), a częściowo i niższych świadczeń na rzecz państwa.

Wyższy dochód osobisty nie oznacza jeszcze wyższego standardu życiowego rodziny — jest on bowiem wyznaczony raczej przez wartość spożycia (szeroko pojętego w odniesieniu do wszystkich wydatków nie związanych z prowadzeniem gospodarstwa). Ponieważ wartość akumulacji sta-

Tabela 38

Wytwarzanie i struktura dochodu w gospodarstwach indywidualnych w poszczególnych grupach obszarowych^a oraz w RSP starych i nowych

Grupy gospodarstw	Pro-dukcja czysta ogółem zł	W tym dochód poza rolniczy zł	Świad- czenia na rzecz państwa zł	Dochód osobisty zł				
				ogó- lem	w tym akumulacja			spo- życie
					razem	inwe- stycje	za- pasy	

Na 1 rodzinę

do 3 ha	12 500	3 307	714	11 786	733	1 058	—325	11 053
3—7 ha	28 052	1 165	2 591	25 461	349	2 579	—2 230	25 112
7—10 ha	41 190	1 781	5 033	36 157	402	3 987	—3 585	35 755
powyżej 10 ha	53 995	1 774	10 634	43 361	55	5 304	—5 249	43 360
Gosp. ind. ogółem	25 655	2 452	3 234	22 421	495	2 381	—1 886	21 925
RSP stare	48 097	8 108	4 065	44 032	9 633	8 633	1 000	34 399
RSP nowe	45 449	10 514	4 695	40 754	5 434	4 212	1 222	35 320

Na 1 ha użytków rolnych

do 3 ha	9 013	2 385	515	8 498	528	762	—234	7 970
3—7 ha	5 610	353	519	5 091	70	516	—446	5 021
7—10 ha	4 686	203	573	4 113	46	454	—408	4 067
powyżej 10 ha	3 750	125	741	3 019	4	369	—365	3 015
Gosp. ind. ogółem	5 236	500	684	4 552	100	485	—385	4 451
RSP stare	5 120	862	433	4 687	1 024	918	106	3 663
RSP nowe	4 251	984	439	3 812	508	394	114	330

^a Dane dla gospodarstw indywidualnych odnoszą się tylko do tych gospodarstw, dla których głównym źródłem utrzymania jest rolnictwo.

nowi w porównywanych gospodarstwach zaledwie 1%, a w spółdzielniach około 22% dochodu osobistego¹, część jego stanowiąca spożycie w obu grupach gospodarstw jest prawie na tym samym poziomie.

¹ Wyjątkowo niski poziom akumulacji w 1962 r. wynika ze zmniejszenia wartości zapasów, o czym była mowa poprzednio. Jeśliby to pominąć, to akumulacja w gospodarstwach indywidualnych (7—10 ha) wyniosłaby 12,2% dochodu osobistego.

Przedstawione wyżej dochody były uzyskane w wyniku różnych nakładów pracy żywej; znacznie wyższych w gospodarstwach indywidualnych niż spółdzielczych. Stąd też bardzo wymownym miernikiem porównawczym — oprócz już wymienionych — jest dochód osobisty w przeliczeniu na 1 dzień pracy.

Tabela 39

Dochód osobisty w przeliczeniu na 1 dzień pracy w gospodarstwach indywidualnych i w RSP w 1962 r.

Wyszczególnienie	Dochód osobisty zł na 1 ha użytków rolnych	Dni pracy na 1 ha użytków rolnych ^a	Dochód osobisty zł na 1 dzień pracy
Gospodarstwa indywidualne			
Ogółem w kraju	4552	86,0	52,9
O powierzchni 7—10 ha	4113	66,0	62,3
RSP stare			
Ogółem	4687	59,4	78,9
Gospodarstwa zespołowe	3356	40,3	83,3
Gospodarstwa przyzagrodowe	1331	19,1	69,7
RSP nowe			
Ogółem	3812	49,8	76,5
Gospodarstwa zespołowe	2336	29,3	79,7
Gospodarstwa przyzagrodowe	1476	20,5	72,0

^a Różnice w wysokości nakładów na 1 ha, w porównaniu z danymi tabeli 23, wynikają z uzupełnienia poprzednich wskaźników o nakłady na produkcję pozarolniczą: w gospodarstwach indywidualnych o 7,6% (wskaźnik ten przyjęto na podstawie nieopublikowanych danych M. Czerniewskiej — IER), czyli o 6 dni na 1 ha, w spółdzielniach starych o 1,6, a w nowych o 1,2 na 1 ha.

Dane tabeli 39 nasuwają kilka uwag. Z przyczyn wymienionych powyżej dochód osobisty na 1 dzień pracy w gospodarstwie spółdzielczym jest wyższy, czy będziemy porównywali go z gospodarstwami indywidualnymi ogółem, czy też z grupą gospodarstw o obszarze 7—10 ha. Dochód rodziny spółdzielczej w przeliczeniu na 1 dzień pracy w spółdzielniach starych jest wyższy o około 26% niż w gospodarstwach 7—10 ha. Oznacza to, że podobne dochody osobiste spółdzielcy osiągają znacznie mniejszymi nakładami pracy (dzięki większej mechanizacji w gospodarce zespołowej) niż gospodarstwa indywidualne.

Charakterystyczne jednak są różnice w wysokości dochodu na 1 dzień pracy w gospodarstwie zespołowym i przyzagrodowym. Dochodowość każdego dnia pracy w gospodarstwie przyzagrodowym jest znacznie niższa niż w zespołowym i bardziej zbliżona do dochodowości w gospodarstwach indywidualnych. A zatem praca w gospodarstwie przyzagrodowym jest mniej wydajna, jeśli jednak rodziny spółdzielcze jeszcze przy-

wiązują dużą wagę do produkcji przyzagrodowej, to przede wszystkim w celu wykorzystania pracy marginalnej, nawet niżej opłacanej, ale zwiększającej poważnie dochody, których jeszcze w dostatecznym stopniu nie może zapewnić gospodarstwo zespołowe.

Majątek zespołowy i inwestycje w RSP

Wyrazem ekonomicznego umacniania się gospodarstwa spółdzielczego jest wzrost wartości majątku zespołowego. Nie rozporządzamy niestety danymi odnośnie wartości majątku trwałego w gospodarstwach przyzagrodowych ani w indywidualnych, dlatego też ograniczymy się tylko do analizy majątku zespołowego.

Dane sprawozdań rocznych spółdzielni odnośnie wartości trwałych środków produkcji w gospodarce zespołowej nie są w pełni porównywalne w różnych latach na skutek zmian w cenach środków inwestycyjnych. Wartość środków produkcji w inwenturze spółdzielni jest równa poniesionym kosztom inwestycyjnym w danym okresie i nie ulega potem zmianie, mimo zmiany cen. W celu sprowadzenia wartości środków inwestycyjnych do wspólnego mianownika, zastosowano w odniesieniu do wartości budynków zróżnicowane współczynniki przeliczeniowe dla różnych okresów; wartość budynków powstałych do roku 1957 pomnożono przez 1,6, w latach 1958—1959 przez 1,4, w latach 1960—1962 przyjęto wartość równą rzeczywistym kosztom budowy w tych latach. Wartość pozostałych środków produkcji (inwentarz żywy i martwy) przyjęto według inwentury spółdzielni mimo, że ceny ich również ulegały pewnym zmianom (znacznie mniejszym niż inwestycji budowlanych).

Wartość majątku zespołowego na 1 ha użytków rolnych jest w spółdzielniach starych o około 60% wyższa niż w nowych, wyższy jest również średni roczny przyrost wartości (spółdzielnie stare 16,7, spółdzielnie nowe 14,4%). Różnice w wartości majątku trwałego pomiędzy spółdzielniami starymi i nowymi wynikają przede wszystkim z różnic w długości okresu zespołowego gospodarowania. Spółdzielnie stare, już ustabilizowane, mają

Tabela 40

Wartość majątku trwałego na 1 ha użytków rolnych i udział w nim wartości budynków w RSP w latach 1958—1962

Rok	RSP stare		RSP nowe	
	wartość majątku trwałego ogółem zł	udział wartości budynków w %	wartość majątku trwałego ogółem zł	udział wartości budynków w %
1958	7 970	67,5	4 913	43,3
1959	9 299	66,8	5 268	50,3
1960	11 188	69,9	5 313	51,4
1961	13 783	71,5	5 786	52,4
1962	14 680	68,7	8 157	53,4
Średnie tempo wzrostu	116,7		114,4	

większe własne możliwości inwestycyjne, większą łatwość uzyskania kredytów inwestycyjnych, których wysokość uzależniona jest od własnych środków inwestycyjnych.

Wartość majątku zespołowego w spółdzielniach nowych oparta jest w dużym stopniu na środkach przejętych w bezpłatne użytkowanie z Funduszu Ziemi. W tabeli 40 zwraca również uwagę znacznie mniejszy, choć rok rocznie wzrastający, udział budynków w ogólnej wartości majątku trwałego w spółdzielniach nowych, co wynika z mniej rozwiniętej hodowli zwierząt w tej grupie spółdzielni, a ponadto z ich mniejszych możliwości finansowych.

Najbardziej dynamiczny jest wzrost wartości ciągników, środków transportu i maszyn (inwentarz martwy), których wartość w okresie 5 lat wzrosła w spółdzielniach starych dwukrotnie. W okresie tym liczba traktorów (przeliczeniowych) wzrosła z 797 do 2017, w wyniku czego powierzchnia użytków rolnych na 1 traktor przeliczeniowy zmalała ze 135 w 1958 r. do 62 ha w 1962 r. W spółdzielniach tych następuje zatem szybki wzrost mechanizacji, co potwierdza również zmniejszenie się ilości inwentarza żywego pociągowego (tabela 9), stopniowo wypieranego przez mechaniczne środki pociągowe.

Tabela 41

Wartość i struktura majątku trwałego RSP starych

Rok	Ogółem	Budowle i urządzenia	Inwentarz żywy produkcyjny	Inwentarz żywy pociągowy ^a	Ciągniki, środki transportowe	Silniki, maszyny i narzędzia	Urządzenia zakładów pomocniczych	Pozostałe
-----	--------	----------------------	----------------------------	---------------------------------------	-------------------------------	------------------------------	----------------------------------	-----------

Na 1 ha użytków rolnych w zł

1958	7 970	5 381	577	248	816	618	67	263
1959	9 299	6 212	605	254	972	730	113	413
1960	11 188	7 817	642	241	1 118	897	199	274
1961	13 783	9 847	733	238	1 341	1 065	148	411
1962	14 680	10 079	841	244	1 636	1 263	180	437

Średnie

tempo wzrostu

116,7	117,7	110,0	99,6	117,9	119,5	135,2	119,9
-------	-------	-------	------	-------	-------	-------	-------

Struktura wartości majątku trwałego

1958	100	67,5	7,2	3,1	10,2	7,8	0,9	3,3
1959	100	66,8	6,5	2,7	10,5	7,9	1,2	4,4
1960	100	69,9	5,7	2,2	10,0	8,0	1,8	2,4
1961	100	71,5	5,3	1,7	9,7	7,7	1,1	3,0
1962	100	68,7	5,7	1,7	11,1	8,6	1,2	3,0

^a Utrzymanie się wartości inwentarza pociągowego na tym samym poziomie, pomimo poważnego zmniejszenia liczby koni, wynika ze zmiany cen koni, dla których korekty nie wprowadzono.

Źródłem majątku trwałego są częściowo własne środki spółdzielni (fundusze podstawowe, do których oprócz omawianej poprzednio wewnętrznej akumulacji wliczane są również dotacje, a ostatnio i FRR) oraz wszelkie zobowiązania inwestycyjne (kredyty inwestycyjne bankowe oraz należności wobec FZ za użytkowane środki). W grupie spółdzielni starych własne środki inwestycyjne nie tylko są znacznie wyższe, co wynika z dłuższego okresu gospodarowania, ale też przyrost ich w poszczególnych latach jest szczególnie duży (spółdzielnie stare 24,4, nowe 12,5% rocznie). Ogólne zadłużenie wynosi 7285 zł, a w nowych 5044 zł na 1 ha i stanowi odpowiednio 55% i 62,5% środków inwestycyjnych. Jeszcze wyraźniej zarysowuje się różnica między spółdzielniami starymi i nowymi w wysokości udziału kredytu inwestycyjnego, który w spółdzielniach starych stanowi 24,8% a w nowych 34,7% wartości majątku trwałego¹. Różnica pomiędzy tymi

Tabela 42

Źródła pochodzenia majątku trwałego^a w RSP w latach 1958–1962
(w zł na 1 ha użytków rolnych)

Rok	RSP stare			RSP nowe		
	fundusze podstawowe	kredyty inwestycyjne	udział środków własnych	fundusze podstawowe	kredyty inwestycyjne	udział środków własnych ^a
1958	2 617	2 203	35,5	1 875	1 740	37,5
1959	3 276	2 359	39,5	2 066	2 016	36,0
1960	3 434	2 510	39,8	2 781	2 309	37,0
1961	4 567	2 948	41,1	2 697	2 351	39,0
1962	5 949	3 205	45,1	3 023	2 779	37,5
Srednio tempo wzrostu	124,4	109,2		112,5	112,2	

^a Źródła pochodzenia majątku trwałego nie pokrywają się z wartością majątku, ponieważ, wartość majątku była korygowana dla zapewnienia porównywalności.

spółdzielniami występuje również i w tym, że w spółdzielniach starych zadłużenie bankowe zwiększa się bardzo powoli, a nawet na skutek spłat stopniowo maleje, natomiast w spółdzielniach nowych szybko wzrasta. Na przykład, w badanych przez IER starych spółdzielniach poznańskich zadłużenie inwestycyjne w okresie 5 lat wzrosło przeciętnie zaledwie o 7%, tj. około 160 zł na 1 ha, podczas gdy własne środki inwestycyjne wzrosły o 100%, czyli o około 1400 zł. W tym też m. in. tkwi przewaga spółdzielni starych, okrzepłych już, nad spółdzielniami nowymi, znajdującymi się w stadium organizowania gospodarki zespolowej.

¹ W tabeli 42 nie podano pełnego zadłużenia inwestycyjnego, ale tylko kredyty inwestycyjne, które są istotnym obciążeniem spółdzielni i podlegają spłacie w przeciwieństwie do zobowiązań wobec FZ, które są tylko ewidencjonowane jako należność za środki przejęte w trwałe użytkowanie. Wysokość kredytu inwestycyjnego nie jest podawana w danych masowych GUS, obliczono ją w oparciu o badania szczegółowe, z których wynika, że stanowi ono 45 do 55% zobowiązań inwestycyjnych ogółem. Dla spółdzielni starych przyjęto 45%, a dla nowych 55% zobowiązań inwestycyjnych ogółem jako kredyt inwestycyjny. Udział środków własnych obliczono w stosunku do całkowitych źródeł pochodzenia majątku, a nie tylko do wymienionych w tabeli.

A N E K S¹

Wskaźniki gospodarcze rolniczych spółdzielni produkcyjnych założonych przed rokiem 1956, ogółem w kraju, województwa poznańskiego i pozostałych województw

Wyszczególnienie	RSP ogółem w kraju	RSP woj. poznań- skiego	RSP po- zostałych województw
Liczba spółdzielni	790	255	535
Liczba rodzin w jednej spółdzielni	17,6	23,2	14,9
Przeciętna powierzchnia jednej spółdzielni			
Zespołowe użytki rolne ha	157,2	228,4	123,3
Przyzagrodowe użytki rolne ha	8,2	11,6	6,6
Razem użytki rolne ha	165,4	240,0	129,9
w tym grunty orne ha	132,8	207,4	97,3
Udział użytków zielonych %	19,7	13,6	25,1
Przeciętna powierzchnia na 1 rodzinę			
Użytki zespołowe	8,93	9,84	8,27
„ przyzagrodowe	0,47	0,50	0,45
Razem użytki spółdzielcze	9,40	10,34	8,72
Struktura zasiewów (w procentach gruntów ornych spółdzielczych)^a			
Zbożowe			
4 zboża	43,6	45,2	41,7
w tym pszenica	9,9	9,3	10,5
Przemysłowe	12,3	12,5	12,1
w tym buraki cukrowe	5,3	7,0	3,5
Ziemniaki	12,0	12,5	11,5
Warzywa	0,6	0,4	0,7
Pastewne	17,3	17,2	17,4
Plony w gospodarce zespołowej (w q/ha)			
4 zboża	22,0	24,1	20,2
Ziemniaki	137	143	129
Buraki cukrowe	231	231	231
Nawożenie mineralne w kg NPK na 1 ha użytków rolnych (zespołowych)	98	124	75

^a Według danych sprawozdań rocznych ogólny obszar zespołowych gruntów ornych (łącznie z ogrodami warzywnymi) wynosi w badanych spółdzielniach 98 513 ha, zaś powierzchnia upraw 93 336 ha. Brak jest więc danych co do wykorzystania 5 177 ha, z tego na spółdzielnie woj. poznańskiego przypada 1 261 ha, na spółdzielnie pozostałych województw 3 916 ha.

¹ W dyskusji nad powyższym opracowaniem w Komitecie Ekonomiki Rolnictwa PAN w dn. 25. VI. 1964 r. wysunięto potrzebę odrębnego ujęcia wyników spółdzielni poznańskich ze względu na ich duży udział w ogólnej liczbie spółdzielni, a co za tym idzie i wpływ ich na przeciętne wskaźniki spółdzielni w kraju.

Wyszczególnienie	RSP ogółem w kraju	RSP woj. poznaj- skiego	RSP po- zostałych województw
Pogłowie zwierząt na 100 ha użytków rolnych spółdzielczych (sztuk)			
Spółdzielcze			
Bydło	43,8	45,4	42,5
Krowy	26,2	27,7	24,9
Trzoda	66,2	86,9	48,0
Owce	17,2	17,5	16,9
Konie	5,7	6,9	4,6
Zespołowe			
Bydło	25,6	27,4	24,1
Krowy	12,0	11,2	13,1
Trzoda	27,9	38,4	18,6
Owce	9,6	9,7	9,3
Konie	4,9	5,9	4,1
Przyzagrodowe			
Bydło	18,2	18,0	18,4
Krowy	14,2	16,5	11,8
Trzoda	38,3	48,5	29,4
Owce	7,7	7,8	7,6
Konie	0,8	1,0	0,5
Przeciętna mleczność krów zespołowych (litrów)	2403	2604	2258
Pogłowie przyzagrodowe na 1 rodzinę (sztuk)			
Bydło	1,71	1,90	1,64
Krowy	1,35	1,60	0,95
Trzoda	3,60	5,00	2,56
Owce	0,72	0,80	0,66
Konie	0,07	0,10	0,04
Produkcja w zł na 1 ha użytków rolnych spół- dzielczych			
Produkcja towarowa zespołowa (rolnicza)	4 470	5 202	3 828
Produkcja gotowa (rolnicza) zespołowa	5 350	6 138	4 698
w tym produkcja dla członków	690	735	653
Produkcja gotowa nierolnicza	703	30	1 295
Ogółem produkcja gotowa zespołowa	6 053	6 168	5 993
Produkcja gotowa przyzagrodowa: rolnicza	1 576	1 887	1 302
nierolnicza	160	7	249
razem	1 736	1 894	1 596
Ogółem produkcja gotowa spółdzielcza	7 789	8 062	7 589
Nakłady pieniężne w zł na 1 ha użytków rolnych			
W gospodarstwie zespołowym ogółem	2 292	2 083	2 478
w tym: na produkcję rolniczą	1 873	2 064	1 704
" " nierolniczą	419	18	773
W gospodarstwie przyzagrodowym ogółem	375	480	283

Wyszczególnienie	RSP ogółem w kraju	RSP woj. poznaj- skiego	RSP po- zostałych województw
Ogółem nakłady pieniężne w gospodarstwie spółdzielczym	2 667	2 563	2 761
w tym na produkcję rolniczą	2 248	2 544	1 987
Nakłady pracy w dniach na 1 ha użytków spółdzielczych			
Na produkcję rolniczą	38,7	40,9	36,8
„ „ pozarolniczą	1,6	0,2	3,0
Razem w gospodarstwie zespółowym	40,3	41,1	39,8
W gospodarstwie przyzagrodowym	19,1	16,2	21,6
Ogółem w gospodarstwie spółdzielczym	59,4	57,3	61,4
Produkcja czysta w zł na 1 ha użytków spółdzielczych			
W gospodarstwie zespółowym	3 762	4 085	3 475
„ przyzagrodowym	1 359	1 414	1 313
Razem w gospodarce spółdzielczej	5 121	5 499	4 788
w tym: z produkcji rolniczej	4 678	5 480	3 975
„ „ pozarolniczej	444	19	813
Świadczenia w zł z 1 ha użytków spółdzielczych			
Podatek	233	271	199
Dostawy obowiązkowe	200	260	147
Razem	433	531	346
Akumulacja w zł z 1 ha użytków spółdzielczych			
Fundusz amortyzacyjny	353	307	393
„ zasobowy	369	398	344
„ socjalny	37	42	32
Przyrost stada i zapasów	223	201	243
Ogółem w gospodarstwie zespółowym	982	948	1 012
W gospodarstwie przyzagrodowym	42	48	36
Ogółem w gospodarstwie spółdzielczym	1 024	996	1 049
Produkcja czysta, akumulacja i dochody w zł na rodzinę			
Produkcja czysta z gospodarstwa zespółowego	35 342	42 224	30 228
„ „ „ przyzagro- dowego	12 771	14 615	11 421
Razem produkcja czysta	48 113	56 839	41 649
Akumulacja w gospodarstwie zespółowym	9 231	9 802	8 897
„ „ „ przyzagrodowym	392	497	314
Razem akumulacja	9 623	10 299	9 121
Świadczenia na rzecz państwa	4 065	5 491	3 009
Spożycie	34 425	41 049	29 519
Dochód osobisty (spożycie + akumulacja w gospodarstwie przyzagrodowym)	34 813	41 546	29 833
Dochód podzielný z gospodarstwa zespółowego	21 656	26 878	17 784

Wyszczególnienie	RSP ogółem w kraju	RSP woj. poznaj- skiego	RSP po- zostałych województw
Procentowy udział dochodu podzielnego w dochodzie osobistym rodziny	62,2	64,6	59,6
Wskaźniki ekonomiczne^a			
Wydajność pracy (prod. gotowa w zł na 1 dzień)	131,1	140,7	122,9
Kapitałochłonność produkcji (nakłady pie- niężne — bez amortyzacji — w zł na 100 zł produkcji gotowej)	34,2	31,8	36,6
Pracochłonność produkcji (nakłady pracy w dniach na 100 zł wartości produkcji gotowej)	0,76	0,71	0,81
Produkcja czysta w zł na 1 dzień pracy	86,2	95,9	73,0
Dochód osobisty w zł na 1 dzień pracy	62,5	70,1	55,8
Efektywność nakładów	132,6	142,5	124,2

^a Łącznie dla gospodarstwa zespołowego i przyzagrodowego oraz produkcji rol-
niczej i nierolniczej.